

GRÜLL TIBOR

„POST MORTEM VIVERE” GONDOLATOK TRIMALCHIO SÍREMLÉKÉRŐL

Petronius szatirikus regényének legismertebb részlete, a *Cena Trimalchionis* már régóta nemcsak a filológusok és irodalomtörténészek, hanem a római társadalomtudósok és gazdaságtörténészek érdeklődésének homlokterében áll. A kutatásban mára konszenzussá vált, hogy Trimalchio személyében Petronius a korai principátus egyik tipikus szereplőjét: a rabszolga-származású, részben egykori gazdája vagyonából, részben önjerejéből megtollasodott parvenü *libertinus* karikatúráját írta meg. Trimalchio fiktív síremlékének és sírfeliratának elemzése azt bizonyítja, hogy bár ez a kép nagy általánosságban igaz, mégis „finomhangolásra” szorul. Először is: mindez elsősorban *irodalom*, melynek elsődleges célja, hogy – a nyilvánvaló morális tanulságokon túl – szórakoztasson. Másodsorban a szatíra három alapvető eszközzel dolgozik: a tipizálással, a vegyítéssel és a nagyítással/kicsinyítéssel. Nem csoda hát, ha Trimalchio személyében is a kortárs Róma megannyi celebritásának jellemzőit felfedezték már (Maecenas, Claudius, Nero stb.). A *monumentum* és az *epitaphium* elemzése mégis leginkább azt mutatja, hogy Trimalchio megannyi „császári allűrje” és hatalmas gazdagsága ellenére csak egy nagyszájú vidéki bugris, akinek környezete – mint ő maga is – kívül-belül giccses és ízléstelen. A tanulmányban megvizsgáljuk a *Sat.* 71, 5–12 eddigi fordításainak erősségeit és hibáit, és egy saját fordításra is kísérletet teszünk.

Kulcsszavak: Petronius, *Satyricon*, *Cena Trimalchionis*, római regény, szatíra, felszabadítottak, római epigráfia, római sírművészet, fordításelemlet

Miközben az irodalomtörténészek azon vitatkoznak, hogy Petronius töredékesen fennmaradt regénye szatíra-e, és ha igen, milyen értelemben nevezhető annak,¹ a korai principátus társadalmának és gazdaságának kutatói már közel egy évszázada egyik alapvető elbeszélő forrásuknak tekintik a *Satyricont*. Hubert Petersmann megfogalmazása – miszerint a *Satyricon* „a korai császárkor társadalmának és annak tipikus képviselőinek hitteles ábrázolása”² – truizmusnak számít ezekben a kutatói körökben. Ma már többé-kevésbé konszenzusnak tekinthető, hogy a *Cena* jeleneteiben Tiberius, Claudius és Nero korának szatírja sűrűsödik össze.³ Az epizód helyszínét, a regényben említett *Graeca*

¹ J. P. Sullivan: *The Satyricon of Petronius: A Literary Study*. Bloomington – London 1968; G. Sandy: *Satire in the Satyricon*. *AJPh* 90 (1969) 293–303; P. G. Walsh: *Was Petronius a Moralist?* *G&R* 21 (1974) 181–191; R. Beck: *The Satyricon: Satire, Narrator and Antecedents*. *MusHelv* 39 (1982) 206–214; G. Schmeling: *Petronius and the Satyricon*. In: *Latin Fiction: the Latin Novel in Context*. Ed. H. Hoffman. London – New York 1999. 23–37; V. Rimell: *Petronius and the Anatomy of Fiction*. Cambridge 2002; Adamik T.: *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Pozsony 2009. 528–529.

² „*Getreuen Abbild der Gesellschaft der frühen Kaiserzeit und ihrer typischen Vertreter*”, H. Petersmann: *Umwelt, Sprachsituation, und Stilschichten in Petrons Satyricon*. ANRW II. 32.3. Berlin – New York 1985. 1687–1705, különösen 1688.

³ K. F. C. Rose: *The Date and Author of the Satyricon*. Leiden 1971.

urbs (81, 3), illetve *colonia* (44, 12; 44, 16; 57, 9; 76,10) azonosítását illetően régóta vita folyik a kutatók között: egyebek mellett Ancona, Capua, Cumae, Nápoly, Pompeii és Tarentum neve is felmerült, de a *communis opinio* mára Puteoli (Dikaiarchia) mellett állapodott meg.⁴ Ez egy valódi multikulturális környezet volt, ahol a rómaiak mellett görögök, oszusok, samnisok és persze számos keleti eredetű (egyiptomi, szír, föníciai, zsidó, nabateus stb.) lakos élt vagy tartózkodott hosszabb-rövidebb ideig.⁵ Ugyanakkor igazat kell adnunk Rabun Tylornak is, aki szerint „Petronius városát legjobban Puteoli és Nápoly aránytalan hibridjének (Puteopolis?) képzelhetjük el, az előbbi dominanciájával” – leginkább a világszerte jól ismert angliai „Oxbridge” mintájára.

Rövid, de hasznos összegző tanulmányában a társadalom, gazdaság, vallás és kultúra területét vizsgálta meg a regény tükrében Eckart Olshausen.⁶ Gazdaságtörténeti szempontból rendkívül érdekes, ahogyan Petronius felvázolja hősének, Trimalchiónek karrierjét, aki senatori rendű gazdája örököséként kereskedelmi vállalkozásokon gazdagodott meg, s az így nyert pénzen földvásárlásokba fogott, majd pénzkölcsönzésre tért át.⁷ Trimalchio környezetének vallásában a babonáság, a mágius néphit és az asztrológia játszott a főszerepet, a hagyományos pantheonból csak az egyéni karrierje szempontjából fontosabb isteneket: Iuppitert, Minervát, Mercuriust, valamint a Profit, Szerencse és Nyereség (Cerdo, Felicio és Lucro) néven emlegetett lárokat tisztelte (60, 5).⁸ A császárkultuszban való részvétel viszont nagyon fontos volt a regény szereplőinek, akik közül Trimalchio (30, 2), Hermeros (57, 6) és Habinnas (65, 5) is *Augustalis* volt.

⁴ R. Taylor: A Documentary History of Naples: Ancient Naples, Chapter Five – From Republic to Empire. Ancient Greek and Roman History e-Journal (2010) <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1676288>.

⁵ G. Soricelli: Comunità orientali a Puteoli. In: *Étrangers dans la cité romaine. Habiter une autre patrie: des incolae de la République aux peuples fédérés du Bas-Empire*. Éd. R. *Compatangelo-Soussignan* – C-G. *Schwentzel*. Rennes 2007. 129–144; P. Orlando: Peregrini a Puteoli e mercatores puteolani nel Mediterraneo (I-III d.C.), PhD. diss. (Università degli Studi di Napoli Federico II, 2014).

⁶ E. Olshausen: Soziokulturelle Betrachtungen zur Cena Trimalchionis. In: *Studien zu Petron und seiner Rezeption / Studi su Petronio e sulla sua fortuna*. Hrsgg. L. *Castagna* – E. *Lefèvre* – C. *Riboldi*. Berlin 2007. 15–31.

⁷ P. Veyne: Vie de Trimalchion. *Annales* 16 (1961) 213–247; J. H. D’Arms: The Typicality of Trimalchio. In: *Commerce and Social Standing in Ancient Rome*. Cambridge (Mass.) – London 1981. 91–120; P. Garnsey: Independent Freedmen and the Economy of Roman Italy under the Principate. *Klio* 63 (1981) 359–372; H. Kloft: Trimalchio als Ökonom. Bemerkungen zur Rolle der Wirtschaft in Petrons Satyricon. In: *E fontibus haurire. Beiträge zur römischen Geschichte und zu ihren Hilfswissenschaften*. Festschrift für H. Chantraine. Hrsgg. R. Günther – S. Rebenich. Paderborn – München 1994. 117–131; J. Bodel: Omnia in Nummis: Money and the Monetary Economy in Petronius. In: *Moneta Mercanti Banchieri. I precedenti greci e romani dell’Euro*. Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 26-28 settembre 2002. Ed. G. Urso. Pisa 2003. 270–282; K. Verboven: A Funny Thing Happened on My Way to the Market. Reading Petronius to Write Economic History. In: *Petronius: A Handbook*. Eds. J. Prag – I. Repath. Malden – Oxford 2009. 125–139.

⁸ H. Petersmann: Religion, Superstition and Parody in Petronius’ Cena Trimalchionis. In: *Groningen Colloquia on the Novel: Papers vol. 6*. Eds. M. Zimmerman – H. Hofmann. Groningen 1995. 75–85; M. Grondona: La religione e la superstizione nella Cena Trimalchionis. Bruxelles 1980; W. Hübner: Trimalchio Mercurialis. In: *Des geants à Dionysos. Mélanges de mythologie et de poésie grecques offerts à Francis Vian*. Éd. D. Accorinti – P. Chuvin. Alessandria 2003. 75–94.

A mérhetetlenül parvenü *libertini* köreiben a kultúrának is inkább csak karikatúrájával találkozhatunk: a magát *Maecenatianus*nak nevező Trimalchio valójában csak a gladiátorjátékokért bolondul, és hiába tart fenn házában „három” (görög és latin) könyvtárat,⁹ a *cena* műsorán is akrobaták (53, 11), szemfényvesztők (53, 13) és a magukat „homeristáknak” nevező ripacsok jelennek meg (59, 2).¹⁰ A lakoma félművelt-félanalfabéta közönsége is hetet-havat összehord, mikor felidézi az ismert mitológiai történeteket.¹¹ A házigazda ízlése kritikán aluli: nemcsak az ételek, a tálalás, hanem a meghívottak viselkedése és beszélgetései is néha már groteszken ízléstelenek, sőt gyomorforogatók.¹²

De kicsoda valójában Trimalchio? Pontosabban szólva, mi lehetett Petronius célja Trimalchio alakjának megformálásával? A szakirodalomban csaknem teljes konszenzus uralkodik abban a kérdésben, hogy a *Malchio* névelem a 'király' jelentésű szír *malchos* vagy *malicho* szóra vezethető vissza, annak a *tri-* prefixummal ellátott változata, melynek jelentése talán „háromszoros király” vagy „nagyon nagy király”.¹³ Ma már közhelynek számít a társadalom- és gazdaságtörténészek körében, hogy a keleti bevándorolt *libertini* az augustusi béke korszakától kezdve gyakorlatilag kezükbe kaparintották Róma kereskedelmét. Ez egy természetes folyamat eredménye volt, minthogy nemcsak Róma legértékesebb, hanem legfontosabb kereskedelmi árucikkei is zömében Keletről érkeztek. Ezek kereskedelmét pedig érthető módon a levantei kereskedők tartották kezükben. A római arisztokrácia értékrendjében nagyon alacsony presztízsű és a jó erkölcsökre nézve veszélyes foglalkozásnak minősült a kereskedelem.¹⁴ A levanteiek (kis-ázsiai

⁹ *Adamik B.*: Tres bibliothecas habeo, unam Graecam, alteram Latinam: textkritische, philologische und soziolinguistische Interpretation von Petrons Satyricon 48.4. AAAHung 45 (2005) 133–142; *K. Freidenburg*: A Note on Trimalchio's Three (Equals Two) Libraries. CQ 67 (2017) 323–327.

¹⁰ „Máris belépett az ebédlőbe a társulat, és lándzsákkal pajzsait döngette. Maga Trimalchio fölült a párnára, és miközben a homeristák, megszokhatatlan szokásuk szerint, görögül szavalták a dramatizált szöveget, ő éneklő hangon latinul olvasta a verseskönyvet” Horváth István Károly fordítása. *R. J. Starr*: Trimalchio's Libraries. *Hermes* 115 (1987) 252–253; *R. J. Starr*: Trimalchio's Homeristae. *Latomus* 46 (1987) 199–200.

¹¹ *E. E. Best*: Attitudes toward Literacy Reflected in Petronius. *CJ* 61 (1965) 72–76; *R. W. Daniel*: Liberal Education and Semiliteracy in Petronius. *ZPE* 40 (1980) 153–159; *N. Horsfall*: The Uses of Literacy and the Cena Trimalchionis I–II. *G&R* 36 (1989) 74–89, 194–209; *P. Grossardt*: Der trojanische Krieg in der Darstellung des Trimalchio (Petron, Sat. 59, 4–5). *RhM* 155 (2012) 310–363; *K. S. Lamp*: False Copies: Education, Imitation, and Citizenship in the Satyricon. *Advances in the History of Rhetoric* 17 (2014) 43–52.

¹² *W. Arrowsmith*: Luxury and Death in the Satyricon. *Arion* 5 (1966) 304–331; *G. Schmeling*: Trimalchio's Menu and Wine List. *CPH* 65 (1970) 248–251.

¹³ A „nagyon nagy” jelentése a *trifur* vagy a *trismegistos* mintájára, lásd *G. Bagnani*: Trimalchio. *Phoenix* 8 (1954) 77–91; *J. Bremmer*: 'Malchos' King and Trimalchio. *Mnemosyne* 34 (1981) 395; *J. Perkins*: Trimalchio: Naming Power. Metaphor and the Ancient Novel. *AN Suppl.* 4 (2005) 139–162. Moses Hadas a műben olvasható közmondásokat és neveket kapcsolta össze talmudi szöveghelyekkel, de véleményem szerint nem sikerült közvetlen átvételt kimutatnia: *M. Hadas*: Oriental Elements in Petronius. *AJPh* 50 (1929) 378–385. Újabban is akadnak, akik megpróbálják Trimalchio zsidó származását bizonyítani, szintén kevés sikerrel: *W. M. Clarke*: Jewish Table Manners in the Cena Trimalchionis. *CJ* 87 (1992) 257–263.

¹⁴ *Vö. Cic. De off.* I. 150: *Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant; nihil enim proficiant, nisi admodum mentiantur; nec vero est quicquam turpius vanitate.* *J. H. D'Arms*: Commerce and Social Standing in Ancient Rome. Cambridge (Mass.) – London 1981; *N. Morley*: Trade in Classical Antiquity. Cambridge 2007. 82–85.

görögök, szírek, arabok) körében viszont nem éltek ilyen előítéletek a kereskedelemmel szemben — kivéve a zsidóságot, amely csak a IV. században kezd tömegesen ezzel a szakmával foglalkozni.¹⁵ A késő császárkorban már egyértelműen a szírek uralták Róma kereskedelmét, olyannyira, hogy a *Syrus* egyenlő volt a 'kereskedő' vagy a 'bankár' megjelöléssel.¹⁶

A levantei kereskedők szinte mindenütt jelen voltak a Mediterráneumban, és nemcsak közvetítő kereskedelmet folytattak, hanem anyanemzetük vallási szokásait, nyelvét és kultúráját is képviselték. Ennek elsődleges eszközei voltak a *collegiumok*. Ezek olyan zárt körű klubok voltak, amelyekben többnyire azonos etnikai háttérű és foglalkozású egyének tömörültek. A *collegiumok* szervezete három pilléren nyugodott: a haza, az istenek és a császár kultuszán, az elhunyt klubtagok emlékének megőrzésén, valamint a közös lakomákon.¹⁷ A *collegiumok* gyűléshelyének nevei (*schola, statio, templum*) is kifejezik azt, hogy a kultuszközösség és a társadalmi szolidaritás elválaszthatatlanul összefonódott bennük.¹⁸ A *statio*ok működéséről feliratos forrásokból értesülhetünk. A legismertebb ilyen témájú felirat Kr. u. 174-ben Puteoliban kelt, és a tyrusi kereskedők céhének anyavárosuk tanácsához írt kérését fogalmazza meg.¹⁹ A Puteoliban tartózkodó bérytosiak így nevezik önmagukat: *cultores Iovis Heliopolitanum Berytenses qui Puteolis consistunt* (CIL X 1759), illetve *qui in cultu corporis Helipolitanorum sunt* (CIL X 1679). Puteoliban egyébként a következő *peregrini* voltak a tyrosiakéhoz és a bérytosiakéhoz hasonló klubjaik: *Heliopolitanenses* (Baalbek), *Germellenses* (nem azonosított afrikai vagy szíriai hely), valamint a *Nabataenses* (nabateusok).²⁰ Egy graffito a *compitani Daphnenses*t is említi, amely valószínűleg az Orontés melletti Antiochia Daphné nevű ismert külvárosa lehetett (AE 1932, 71). Puteolit (vagyis görög nevén Dikaiarchiát) egyébként már a Kr. e. II. században élt szatíraíró Lucilius is „kis Délosnak” (*Delus minor*) is nevezte (118 W = 123 M), amelynek társadalmában jelentős szerepet kaptak az

¹⁵ Természetesen nem akarom azt a látszatot kelteni, mintha a zsidók korábban nem foglalkoztak volna távolsági kereskedelemmel, hiszen akár az egyiptomi-indiai kereskedelemben (az *alabarchosok* révén, mint Marcus Iulius Alexander), akár a nyugati provinciákban is jelen voltak a zsidók. Néhány éve Carnuntumban került elő egy Marcus Mulvius nevű zsidó kereskedő felirata az I–II. századból (AE 2009, 1051).

¹⁶ *L. Ruggini*: Ebrei e orientali nell'Italia settentrionale fra il IV e il VI secolo d. Cr. SDHI 25 (1959) 186–308, különösen 188.

¹⁷ *K. Verboven*: Resident Aliens and Translocal Merchant Collegia in the Roman Empire. In: *Frontiers in the Roman World: Proceedings of the Ninth Workshop of the International Network Impact of Empire*. Eds. O. Hekster – T. Kaizer. Leiden 2011. 335–348.

¹⁸ *J.-P. Waltzing*: Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains depuis les origines jusqu'à la chute de l'Empire d'Occident. Bruxelles – Louvain 1895. I, 195–255; *F. Ausbüttel*: Untersuchungen zu den Vereinen im Westen des römischen Reiches. Kallmünz 1982. 29.

¹⁹ *J. Sosin*: Tyrian »stationarii« at Puteoli. *Tyche* 14 (1999) 275–284. Magyarul Patay-Horváth András fordításában olvasható: Római történelem. Szöveggyűjtemény. Szerk. Borhy L. Budapest 1998. 161.

²⁰ *G. Camodeca*: *Comunità di peregrini a Puteoli nei primi due secoli dell'imperio*. In: *Le vie della storia. Migrazioni di popoli, viaggi di individui, circolazione di idee nel Mediterraneo antico*. Eds. M. Bertinelli – A. Donati. Roma 2006. 269–287.

orientális felszabadítottak, s az itt tartózkodó kereskedők is kiemelkedő szerepet vállaltak a rendkívül jövedelmező arabiai és indiai kereskedelemben.²¹

De térjünk vissza a *Cena Trimalchionis* és a gazdaság kapcsolatára. Petronius szövegéből megtudjuk, hogy Trimalchio egykori gazdája *senator* lehetett, mivel felszabadítása után „széles bíborszegélyű birtokot” örökölt (76, 2: *accepi patrimonium lativclavium*).²² A szolga már ekkor *dispensator*ként dolgozott (29, 4),²³ illetve gazdájának afféle „mindenesé” lett (76, 1: *dominus in domo factus sum*). Az öröklés után elegendő tőkével rendelkezett ahhoz, hogy hajós vállalkozásba kezdjen. Előbb öt hajót töltött meg borral, s az egészet Rómába küldte, de a vihar mindegyiket elsüllyesztette, így 30 milliós kára keletkezett. Ekkor újabb – „nagyobb, erősebb és szerencsésebb” – hajókat építtetett, melyeket borral, szalonnával, babbal, illatszerekkel és rabszolgákkal (*vinum, lardum, fabam, sepladium, mancipia*) tömött meg, és 100 milliót keresett egyetlen úton.²⁴ John Bodel tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy Trimalchio – környezetének *libertinus* kereskedelmi vállalkozóival szemben²⁵ – nem a biztos jövedelmet ígérő gabonakereskedelmet választotta.²⁶ Ami a bort illeti: az „akkoriban aranyat ért” (76, 3)

²¹ *F. de Romanis*: Puteoli e l'oriente. In: Puteoli. Ed. F. Zevi. Napoli 1993. 90–116; A. *Tchernia*: The Romans and Trade. Oxford 2016. 42–50.

²² „Fejedelemi vagyonhoz jutottam” (Révay József), bíborszegélyű togához méltó, vagyis „senátorhoz méltó” (Horváth István Károly), egyértelműen az utóbbi fordítás a helyes, lásd R. J. A. *Talbert*: The Senate of Imperial Rome. Princeton 1984. 216–220.

²³ Trimalchio szűkebb és tágabb baráti körében több *dispensator* is található, közülük a legérdekesebb Cinnamus, akitől egy bronz *fascas cum embolo* dísz is kapott: R. *Bedon*: Pétrone, Satiricon, XXX: le dispensator Cinnamus. Paris 1996. 151–166. További érdekesség, hogy egy C. Sulpicius Cinnamus nevű *libertinus* bankár működött Puteoliban Kr. u. 42–56 között, lásd D. *Jones*: The Bankers of Puteoli: Finance, Trade and Industry in the Roman World. Stroud 2006. A *dispensatorok* szerepéről általában lásd L. *Schumacher*: On the Status of Private Actores, Dispensatores and Vilici. BICS 53 (2010) 31–47.

²⁴ *Bodel*: i. m. (7. jegyz.) 271–282 joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy Petronius regényében a számadatok igen gyakran „mesebeli számok”. Az ún. Muziris-papirusz érdekes adatokkal szolgál a Kr. u. II. század közepén Indiából érkező Hermapollón nevű hajó rakományáról (bors, teknőcpáncél, gangeszi nárdus, *malabathron*, elefántcsont), amely de Romanis számítása szerint 625 tonnát nyomott, és összértéke nagyjából 27,7 millió HS-t tett ki. L. *Casson*: PVindob. G 40822 and the Shipping of Goods from India. BASP 23 (1986) 73–79; L. *Casson*: New Light on Maritime Loans: PVindob G 40822. ZPE 84 (1990) 195–206; D. *Rathbone*: The Muziris papyrus (SB XVIII 13167): Financing Roman Trade with India. In: Alexandrian Studies II in Honor of Mostafa el Abbadi. Eds. M. *Abd-El-Ghani* – S. Z. *Bassiouni* – W. A. *Farag*. Alexandria 2000. 4–6; *F. de Romanis*: Playing Sudoku on the Verso of the Muziris Papyrus: Pepper, Malabathron and Tortoise Shell in the Cargo of the Hermapollon. JAIH 27 (2012) 75–101. A Trimalchio által felsorolt árucikkek – talán a rabszolgák kivételével – jóval olcsóbbak voltak, mint az indiai áruk, ezért ötnél biztosan több hajót kellett építenie és áruval megraknia.

²⁵ 1959-ben Pompei Sarno folyó melletti kikötőjének egyik házából, amely valószínűleg egy *collegiumé* lehetett, kb. 70 írótabla került elő, amely C. Sulpicius Faustus és szabadosa, C. Sulpicius Cinnamus kölcsönügyleit tartalmazta kb. Kr. u. 20–60 között (Tabulae Pompeianae Sulpiciorum = TPompSulp), kritikai kiadását lásd G. *Camodeca*: Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii. Roma 1999.

²⁶ J. *Bodel*: Trimalchio's Cargo (Petr. 76,6). In: Il Mediterraneo e la storia II: Naviganti, popoli e culture ad Ischia e in altri luoghi della costa tirrenica. Atti del convegno internazionale Sant'Angelo di Ischia, 9-11 ottobre 2015. Eds. L. *Chioffi* – M. *Kajava* – S. *Örmä*. Roma 2017. 75–87.

megjegyzés azt sejteti, hogy első osztályú campaniai borokról lehetett szó. Trimalchio második vállalkozását illetően már Paul Veyne is megsejtette, hogy itt valamiféle „szó-lásmondásszerű felsorolásról” lehet szó.²⁷ Bár a feliratos forrásokban találkozunk *lardarius*, *fabarius* és *seplasiarius* kereskedőkkel (ráadásul a szépítőszerek gyártásának legismertebb központja is a közeli Capuában volt, nem is szólva a rabszolga-kereskedelemről, amely egyértelműen Puteoliban összpontosult);²⁸ mégsem lenne sok értelme ezt a rakományt konkrét gazdasági adatként kezelni, mivel Petronius célja nyilvánvalóan Trimalchio ízléstelenségének további demonstrálása lehetett.²⁹ (Hogyan illik össze a szalonna az illatszerekkel, vagy a bab a rabszolgákkal?)

Trimalchio az így nyert pénzen újra földet vett: „Tüstént megvásároltam az összes telkeket, amelyek azelőtt *patronus*oméi voltak. Házat építtettem, fölvasároltam az egész rabszolgapiacot, s igásállatokat szereztem; amihez csak hozzáértem, megnőtt, mint a lép. S mikor már lassanként nagyobb lett a birtokom, mint egész szülőföldem határa, félretettem a számoló táblát: visszavonultam az üzleteléstől, s kezdtem szabadosaimat foglalkoztatni” (Horváth István Károly fordítása).³⁰ Ez esetben Révay József jobban megértette a szöveg utalásait: „Haladéktalanul magamhoz váltottam gazdám minden birtokát” – vagyis a kereskedelmi vállalkozáshoz szükséges tőkét az örökölt földek elzálogosításával szerezte. A szövegkritikailag problémás *comparo venalitia*, amelyet Horváth István Károly „fölvásároltam az egész rabszolgapiacot”-nak fordított, tkp. „szereztem rabszolgákat”, vagy csupán „felvásároltam mindenféle eladó portékát”. Végül a *coepi (per) libertos faenerare* kifejezést ugyancsak Révay adta vissza helyesen: „kezdtem pénzkölcsönöket adni a felszabadított rabszolgáknak.”³¹

Nem kérdés, hogy Trimalchio vagyona birtokaiban feküdt. „Magának Trimalchió-nak akkora a birtoka, hogy a sólyom sem volna képes berepülni” (Horváth István Károly) (37, 8: *ipse [Trimalchio] fundos habet, quantum milvi volant*) – mondja a lakoma egyik vendége. Más római satíraszerzőkből ítélve itt egy közismert szólással élt Petro-

²⁷ „Une... énumération d'allure proverbiale”, Veyne: i. m. (7. jegyz.) 233. n. 41.

²⁸ *D. Musti*: Il commercio degli schiavi e del grano: Il caso di Puteoli. Sui rapporti tra economia italiana della tarda Repubblica e le economie ellenistiche. In: *The Seaborne Commerce of Ancient Rome: Studies in Archaeology and History*. Eds. J. H. D'Arms – E. C. Kopff. Rome 1980. 197–216.

²⁹ Erre egyébként *Bodel*: i. m. (26. jegyz.) 83 is felfigyelt: „Trimalchio characterized by a disconcerting mixture of vulgarity and elegance, offering modest dining with a veneer of sophistication and refinement.”

³⁰ *Sat.* 76, 8–10: *Statim redemi fundos omnes, qui patroni mei fuerant. Aedifico domum, <comparo> venalicia, coemo iumenta; quicquid tangebam, crescebat tamquam favus. Postquam coepi plus habere quam tota patria mea habet, manum de tabula: sustuli me de negotiatione et coepi (per) libertos faenerare.*

³¹ Nicolaus Heinsius 1709-es Petronius-kiadásában a *<per> libertos* betoldást javasolta, ami úgy módosítaná a szöveg jelentését, hogy Trimalchio „felszabadítottjain keresztül” adott pénzkölcsönöket. A *faeneratorokról* lásd *K. Verboven*: Faeneratores, Negotiatores and Financial Intermediation in the Roman World (Late Republic and Early Empire). In: *Pistoi dia tén technén. Bankers, Loans and Archives in the Ancient World: Studies in Honor of Raymond Bogaert*. Eds. *K. Verboven – K. Vandorpe – V. Chankowski*. Leuven 2008. 211–229.

nius.³² Maga Trimalchio így írja le birtokait: „Az istenek kegyelme folytán nem vásárolok [ti. a bort]; minden, ami csak szem-szájnak ingere, azon a tanyámon (*suburbano* = város környéki birtokomon) terem, amelyet még nem is ismerek. Azt mondják, hogy határos Tarraco [helyesen: Tarracina] és Tarentum környéki birtokaimmal. Most éppen Sziciliát szeretném földcskéimmal egybekapcsolni, hogy ha kedvem szottyán Afrikába utazni, saját mezsgyéim mentén hajózhassak” (Horváth István Károly).³³ Mindez persze csak vicc, és annak illusztrálására szolgál, hogy a bugris parvenü nemcsak a mitológiához nem ért, de a földrajzról sincsenek fogalmai. Az idézett szöveg esetében a Gareth Schmeling által használt „*garbled mythology*” mintájára akár „*garbled geography*”-ről is beszélhetnénk.³⁴ Valójában még azt sem kell túl komolyan venni, hogy Trimalchio a város környéki birtokain szőlőt természet és bort készít, mivel ez esetben is egy szándékoltan zavaros leírással találkozunk: „Minden megterem a saját gazdaságában: gypjű, citrom, bors, s ha netán kakastejre támad kedved, azt is megtalálod nála” (Horváth István Károly).³⁵ A fordítás itt sem pontos, és éppen a lényeg sikkad el benne: Trimalchio birtokain csupa egzotikus dolog terem, amelyekről egyébként minden normális ember tudja, hogy Itáliában nem található. P. A. George javításában a *lana* helyett *laina* szerepel, amely egy egzotikus fajfajta, valamiféle *mastix* (Plin. *NH* XII, 72). A *citrea* („citrom”) viszont Jacobs konjektúrája, amire semmi szükség, hiszen a *cedria* vagy cédrusolaj, vagy a cédrusfa mézgjája (Plin. *NH* XXIX, 47), ez a fajfaj pedig szintén nem őshonos Itáliában. A *piper* természetesen csak Indiában terem meg, a „kakastej” pedig csupán egy fikciós metafora valamilyen „mesebeli finom” ételről.

Eddig szó esett Trimalchio „város körüli” (*suburbanus*) földjeiről, amely talán a Puteoli körül fekvő területekre vonatkozik.³⁶ A *Satyricon* azonban megemlíti más *fundus*-okat is: „Ha majd Apulia földjeit is birtokomhoz csatolhatom, akkor majd elmondom, hogy eleget éltem” (Horváth István Károly);³⁷ „a cumaei birtokon, amely Trimalchio tulajdonát képezi, harminc fiú és negyven leány született; a szérűről a csűrbe behordatott

³² Vö. *Juv. Sat.* IX. 54–55: *dic, passer, cui tot montis, tot praedia servas / Apula, tot milvos intra tua pascua lassas?*; *Pers. Sat.* IV. 25–26: *quaesieris nostin Vettidi praedia? cuius? / dives arat Curibus quantum non milvus errat.*

³³ *Sat.* 48, 2–3: *Non emo, sed nunc quicquid ad salivam facit, in suburbano nascitur eo, quod ego adhuc non novi. Dicitur confine esse Tarraciniensibus et Tarentinis. Nunc coniungere agellis Siciliam volo, ut cum Africam liberit ire, per meos fines navigem.*

³⁴ G. Schmeling: (Mis)uses of Mythology in Petronius. In: Vertis in usum. Studies in Honor of Edward Courtney. Eds. J. F. Miller – C. Damon – K. S. Myers. München – Leipzig 2002. 152–163.

³⁵ *Sat.* 38,1: *Omnia domi nascuntur: laina [lana], cedria [citrea], piper; lacte gallinaeum si quaesieris, invenies.*

³⁶ Puteoli coloniát Kr. e. 194-ben alapították, de a kb. 500 km²-es *ager Campanus* már Kr. e. 211-ben a római állam kisajátította. Ez volt Itália egyik legtermékenyebb területe (Liv. XXVI. 26.7). A centuriációk nyomait sok helyütt megtalálták, lásd *M. Pagano*: Nuovi cippi anepigrafi della centuriazione romana da Allifae, Capua, Puteoli e Setia. *RAAN* 59 (1984) 173–188; *G. Chouquer – M. Clavel-Lévêque – F. Favory – J.-P. Vallat*: Structures agraires en Italie Centro-Méridionale. Cadastres et paysage ruraux. Roma 1987.

³⁷ *Sat.* 77,3: *Quod si contigerit fundos Apuliae iungere, satis vivus pervenero.*

ötszázezer vékányi búza; ötven ökör töretett igába” (Horváth István Károly).³⁸ Nyilvánvalóan ezek is mesebeli számadatok, ezért felesleges volna valószerűségüket firtatni. A birtokok (*fundi, praedia*) földrajzi elhelyezkedése azonban érdekes: Puteoli, Cumae, Apulia, Tarracina, Tarentum és majd talán Szicília. Trimalchio *actuarius*, vagyis számvévőrabslolgája megemlíti, hogy tavaly megvették a *horti Pompeianit* (53, 5), amelyet Révay „Pompeius-féle kertek”-nek, Horváth pedig „Pompeius kertjei”-nek fordít, pedig valószínű, hogy itt nem a híres római kertekről, hanem egy Pompeii körüli villáról lehet szó.³⁹ (A *hortus* ugyanis *villa suburbana* jelentésben is állhat, például Cic. *Att.* IX, 13: *cui Gnaeus noster locum ubi hortos aedificaret dedi.*) Összefoglalóan: Trimalchio azzal dicsekszik, hogy „a Rák alatt születtem én: ezért állok sok lábon, és szárazon is, tengeren is rengeteg a birtokom; mert a rák ott is, itt is megél” (Horváth István Károly).⁴⁰ Talán szerencsésebb az *in mari et in terra multa possideo* Révay-féle fordítása („ezért van annyim tengeren és szárazföldön”), mivel a tengeren aligha lehetnek bárkinek is birtokai. Viszont jogosan vetődik fel a kérdés: mi lehetett az a „sok minden”, amit Trimalchio a tengeren birtokol? Minden bizonnyal hajók, vagyis ezek szerint a tengeri kereskedelemmel sem hagyott fel? Vagy a felszabadítottaknak való pénzkölcsönzés esetleg „tengeri kölcsönöket” jelentett?⁴¹

Az alábbiakban Trimalchio síremlékét és sírfeliratát fogjuk közelebbről megvizsgálni. A fennmaradt római feliratoknak legalább kétharmada sírfelirat, vagyis az egyéni emlékezet megőrzésére hivatott emlék. Ezek azonban – mint azt Alföldy Géza is megállapította – a legritkább esetben elégitik csak ki az életrajz követelményét.⁴² A római biográfiának megvoltak a maga kanonikus témái: a név, származás, társadalmi pozíció mellett a magánélet, a szellemi és fizikai tulajdonságok, a neveltetés, az emlékezetre méltó tettek, a halál körülményei és az utókor megítélése szerepelt ezek között. „A fel-

³⁸ *Sat.* 53,2: *In praedio Cumano quod est Trimalchionis nati sunt pueri XXX, puellae XL; sublata in horreum ex area tritici millia modium quingenta; boves domiti quingenti.*

³⁹ *S. Wood*: *Horti in the City of Rome: Emulation and Transcendence in the Late Republic and Early Empire.* In: TRAC 2009: Proceedings of the Nineteenth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, Michigan and Southampton 2009. Eds. *G. Taylor – E. Harris – P. Girdwood – L. Shipley.* Oxford 2010. 75–90.

⁴⁰ *Sat.* 39, 8: *In cancro ego natus sum. Ideo multis pedibus sto, et in mari et in terra multa possideo; nam cancer et hoc et illoc quadrat.*

⁴¹ *G. E. M. de Ste Croix*: *Ancient Greek and Roman Maritime Loans.* In: *Debits, Credits, Finances and Profits. Essays in Honour of W. T. Baxter.* Eds. *H. Edey – B. S. Yamey.* London 1974. 41–59; *J. Rougé*: *Prêt et société maritimes dans le monde romain / Maritime Loans and Maritime Associations in the Roman World.* *MAAR* 36 (1980) 291–303; *P. Millett*: *Maritime Loans and the Structure of Credit.* In: *Trade in the Ancient Economy.* Eds. *P. Garnsey – K. Hopkins.* Berkeley – Los Angeles 1983. 36–52.

⁴² *Alföldy G.*: *Életrajzok és feliratok a római világban.* *ÓkÉ* 11 (2003) 3–13; *G. Alföldy*: *Inschriften und Biographie in der römischen Welt.* In: *Biographie und Prosopographie. Internationales Kolloquium zum 65. Geburtstag von Anthony R. Birley* 28. September 2002, Schloss Mickeln, Düsseldorf. Hrsg. *K. Vössing.* Stuttgart 2005. 29–52. Vö. *W. Eck*: *‘Tituli honorarii’, curriculum vitae und Selbstdarstellung in der Hohen Kaiserzeit.* In: *Acta Colloquii epigraphici Latini: Helsingiae 3-6. Sept. 1991 habiti.* Eds. *H. Solin – H. O. Salomies – U. Lierz.* Helsinki 1995. 211–237; *Inchriftliche Denkmäler als Medien der Selbstdarstellung in der römischen Welt.* Hrsgg. *G. Alföldy – S. Panciera.* Stuttgart 2001.

iratok még csak »rövidített biográfiaként« (*Kurzbiographie*) sem jellemezhetők. Céljuk nem az volt, hogy az egyes személyek életrajzát nyújtsák, hanem az, hogy létüket és a társadalomban elfoglalt helyüket dokumentálják.⁴³ A „perszonalizált feliratcultúra”⁴⁴ fő hordozói olyan személyek voltak, akik alacsony rangból emelkedtek a kiváltságos *ordines* közé (felszabadított rabszolgák, municipiális arisztokrácia, katonák). Az ilyen sikeres társadalmi felemelkedők voltak azok, akik gyakran hivatkozhattak életútjuk során valamilyen nevezetes eseményre, tetteire, s ők voltak, akik új *exemplum*okkal gyarapították a tradicionális társadalmi és erkölcsi értékrendszert. Alföldy szerint Trimalchio sírfelirata nem más, mint ezeknek a feliratoknak a karikatúrája. Az igazi római arisztokraták – mint Plinius két kiemelkedő *senator*kortársa – nem foglalkoztak sokat tetteik köbe vésésével. Verginius Rufus a következő feliratot vésette síremlékére: *Hic situs est Rufus, pulso qui Vindice quondam / imperium adseruit non sibi sed patriae* (Plin. *Epist.* VI, 10, 3–5); Sextus Iulius Frontinus pedig e szavakkal tiltotta meg, hogy számára síremléket létesítsenek: *Impensa monumenti supervacua est, memoria nostri durabit, si vita meruimus* (Plin. *Epist.* IX, 19, 1–8).

Ezek után lássuk Trimalchio síremlékének leírását, amit Horváth István Károly (HIK) és Révay József (RJ) fordításainak⁴⁵ kritikája követ, majd megkísérlem a szöveget saját fordításomban visszaadni.

(5) *Respiciens deinde Habinnam: Quid dicis, inquit, amice carissime? Aedificas monumentum meum quemadmodum te iussi?* (6) *Valde te rogo, ut secundum pedes statucae meae catellam fingas⁴⁶ et coronas et unguenta et Petraitis omnes pugnas, ut mihi contingat tuo beneficio post mortem vivere; praeterea ut sint in fronte pedes centum, in agrum pedes ducenti.* (7) *Omne genus enim poma volo sint circa cineres meos, et vinearum largiter. Valde enim falsum est vivo quidem domos cultas esse, non curari eas, ubi diutius nobis habitandum est. Et ideo ante omnia adici volo: HOC MONUMENTUM HEREDEM NON SEQUITUR.*⁴⁷ (8) *Ceterum erit mihi curae, ut testamento caveam ne mortuus iniuriam accipiam. Praeponam enim unum ex libertis sepulchro meo custodiae causa, ne in monumentum meum populus cacatum currat.* (9) *Te rogo, ut naves etiam <in fronte> [monumenti mei]⁴⁸ facias plenis velis euntes, et me in tribunali sedentem praetextatum cum anulis aureis quinque et nummos in publico de sacculo effundentem; scis enim, quod epulum*

⁴³ Alföldy: i. m. (42. jegyz.) 1.

⁴⁴ Alföldy: i. m. (42. jegyz.) 12.

⁴⁵ Petronius: Satyricon (Bibliotheca Classica), ford. Horváth István Károly. Budapest 1972. – Petronii Cena Trimalchionis / Petronius: Trimalchio lakomája, ford. Révay József. Budapest 1977.

⁴⁶ *fingas Scheffer*, *ponas Bücheler*, *pingas Codex Parisiensis Lat.* 7989 (H). Az alapszöveg kiválasztásában és az *apparatus criticus* idézésénél az alábbi munkát követtem: Petronii Arbitri Cena Trimalchionis. Ed. M. S. Smith. Oxford 1975. 42–43.

⁴⁷ *sequatur H*, *sequitur Bücheler*. A feliratokon a *sequitur* és a *sequetur* alak is előfordul, lásd később.

⁴⁸ *monumenti mei delevit Müller*, *<in fronte> monumenti mei Keller*, RhM 16 (1861) 549, *<in lateribus> monumenti mei Bücheler*.

dedi binos denarios. Faciatur, si tibi videtur, et triclinia. (10) Facies et totum populum sibi suaviter facientem.⁴⁹ (11) Ad dexteram meam pones⁵⁰ statuam Fortunatae meae columbam tenentem, et catellam cingulo alligatam ducat, et cicaronem meum, et amphoras copiose⁵¹ gypsatas, ne effluant vinum. Et unam⁵² licet fractam sculpas, et super eam puerum plorantem. Horologium in medio, ut quisquis horas inspiciet, velit nolit, nomen meum legat. (12) Inscriptio quoque vide diligenter si haec satis idonea tibi videtur: C. POMPEIVS TRIMALCHIO MAECENATIANVS HIC REQUIESCIT HVIC SEVIRATVS ABSENTI DECRETVS EST CVM POSSET IN OMNIBVS DECVRIS ROMAE ESSE TAMEN NOLVIT PIVS FORTIS FIDELIS EX PARVO CREVIT SESTERTIVM RELIQVIT TRECENTIES NEC VNQVAM PHILOSOPHV M AVDIVIT VALE ET TV.

(71, 5–12, ed. Smith)

(5) **amice carissime:** „édes barátom” (RJ), „legdrágább barátom” (HIK), az előbbi a köznyelvi, ezért jobb megoldás. (6) **pingas:** „mintázz” (HIK), „faragj” (RJ), a *pingo* szó alapjelentése „festeni”, de az „ábrázolni” általános értelemben is használják, a szobortalapzatokra nyilván az utóbbi jelentés illik jobban; **in fronte pedes centum, in agrum pedes ducenti:** „hosszában száz, szélességében kétszáz láb legyen” (RJ), „homlokzata százlábnyi széles s az egész legalább kétszáz láb hosszúságú legyen” (HIK), a „homlokzat” megoldás jó, de nincs benne az *in agro*, és kissé körülményesen van fordítva, természetesen az *in fronte... in agrum pedes* egy rögzült formula a sírfeliratokon, vö. *mille pedes in fronte, trecentos cippus in agros* (Hor. Sat. I, 8, 12–13).⁵³ (7) **omne genus enim poma volo sint circa cineres meos, et vinearum largiter:** „azt akarom, hogy mindenféle gyümölcsfa legyen a hamvaim körül és nagy-nagy szőlőskert” (RJ), a *largiter* jelentése „bőven”, nemcsak a szőlőskert kiterjedésére, hanem a remélt termés nagyságára is vonatkozhat; „azt akarom, hogy hamvaim körül, szerteszét, mindenfajta gyümölcsfák és szőlőtőkék viruljanak” (HIK), az utóbbi túl van fordítva, ráadásul a síremlékek körül tényleg lehettek szőlőskertek, nem csupán szőlőtőkék (lásd alább); **valde enim falsum est vivo quidem domos cultas esse, non curari eas, ubi diutius nobis habitandum est:** „nagyon elhibázott dolog, ha életünkben pazar lakásunk van, nem törődni azzal, ahol hosszabb ideig lakunk” (RJ), a „pazar lakás” nem jó fordítás, egyrészt mert a *domus* házat jelent, a *cultus* jelentése pedig „gondozott, ápolt, megművelt”, a *curarival* állítható párhuzamba; „mert helytelen dolog volna, ha olyan emberek, akik életükben művelt környezetben éltek, nem törődnének azzal a lakásukkal, amelyben sokkal tovább kell tartózkodniuk” (HIK), a „művelt környezet” nem annyira köznyelvi, s az egész mon-

⁴⁹ *faciantur Goesius, faciatur H, facias Bücheler.*

⁵⁰ *ponas vulgo, pones H.*

⁵¹ *copiose George, copiosas H.*

⁵² *unam H, urnam Iacobus Gronovius et Bücheler.*

⁵³ *T. Mommsen: Zum römischen Grabrecht. ZSSR Romanistische Abteilung 16 (1895) 203–220; N.*

Brundrett: Roman Tomb Gardens: The Construction of Sacred Commemorative Landscapes. Brock Review 11 (2011) 51–69.

dat túl körülményes. (8) **ne mortuus iniuriam accipiam**: „haló poromban csúfság ne érjen” (RJ), nagyon igényes a *mortuus* megoldása, de az *iniuria* kifejezetten jogsértést jelent;⁵⁴ „haláloom után semmilyen gyalázat ne érhesen” (HIK), a kérdés itt is az, hogy a mondatot az előző *HMHNS*-hez kötjük, vagy a következőben elhangzó *cacatum*hoz, a „gyalázat” is inkább a csúfsághoz áll közel, vagyis mindkét fordító inkább a következő mondathoz igazítja a jelentést; **ne in monumentum meum populus cacatum currat**: „nehogy az emberek a síremlékem mellé járjanak odarondítani” (RJ), eufemisztikus megoldás; „nehogy a nép a síremlékemre járjon szarni” (HIK), szó szerinti megoldás, talán csak a *curratot* nem sikerült egyiknek sem visszaadni, tehát ha „sürgős dolguk akad” vagy „szaladniuk kell”.⁵⁵ (9) **naves etiam <in fronte> monumenti mei facias plenius velis euntes**: „faragj ki a síremlékem felső részén dagadó vitorlával sikló hajókat” (RJ), a „felső részén” nincs benne, az *in fronte* is coniectura, és azt jelenti: „homlokzatán”; „sírkövemre faragj duzzadó vitorlával tovaszárguló hajókat” (HIK) kihagyja a betoldást, az *euntes*nek talán a „sikló” jobban megfelel, mint a kissé túlfordított „tovaszárguló”; **me in tribunali sedentem praetextatum cum anulis aureis quinque et nummos in publico de sacculo effundentem**: „engem, amint bíborszegélyes togában, öt aranygyűrűvel ujjaimon az emelvényen ülök, és erszényemből pénzt szórok a nép közé” (RJ), „engem is, amint öt aranygyűrűvel, bíbortogában, a bírói széken ülök, és zsákszámba szórom a pénzt a nép közé” (HIK), mindegyikben van jó és rossz megoldás: a *tribunal* jelentése valójában „bírói emelvény”, a *praetextatum* természetesen „bíborszegélyes toga” és nem „bíbortoga”, a *sacculum* viszont „zsákocská” (és nem erszény, ami sokkal kisebb), de csak egy, amiből az következik, hogy a „zsákszámba” is túlfordítás; **scis enim, quod epulum dedi binos denarios**: „hiszen tudod, hogy megvendégeltem a népet, s két-két dénárt adtam mindenkinek” (RJ), „hiszen tudod, hogy népünnepélyt rendeztem, és két-két denariust adtam mindenkinek” (HIK), az *epulum* ünnepi lakomát jelent, amelynek keretében történt a pénzosztás; **faciatur, si tibi videtur, et triclinia**: „ha jónak látod, lakomát is kifaraghatsz rajta” (RJ), teljesen félreértette a dolgot; „farag-tassék a sírkőre, ha te is úgy gondolod, egy ebédlőterem is” (HIK), ez is félreértés, hiszen a *triclinium* (*singularis*ban) valóban jelenthet „ebédlőtermet”, de itt *pluralis* szerepel; a *faciatur... triclinia* szemantikailag még az előző mondathoz tartozik, azt értelmezi, mi-

⁵⁴ Ugyanígy értelmezi Paul Veyne is, aki a *Digesta* XXXII. 94 alapján felhívja a figyelmet arra a jogsértésre, hogy a nevetek kivéshették a feliratokról, lásd *S. Ratti*: Le monde du Satyricon et la maison de Pline le Jeune. *Anabases: Traditions et Réceptions de l'Antiquité* 13 (2011) 79–94.

⁵⁵ A *cacator cave malum* pompeii graffitókon gyakran feltűnő fenyegetés (e.g. CIL IV 3782, 4586, 5438, 6641 etc.), egy jól ismert hosszabb sírfeliraton is szerepel: *Hospes adhuc tumuli n<e>I> meias ossa prec[antur] / nam si vis (h)uic gratior esse caca / Urticae monumenta vides discede cacator / non est hic tutum culu(m) aperire tibi* (CIL IV 8899), cf. *W. D. Lebek*: Romana simplicitas in lateinischen Distichen aus Pompei. *ZPE* 22 (1976) 287–292; *L. Koenen*: Urticae monumenta. *ZPE* 31 (1978) 85–86; *S. Levin-Richardson*: Bodily Waste and Boundaries in Pompeian Graffiti. In: *Ancient Obscenities. Their Nature and Use in the Ancient Greek and Roman Worlds*. Eds. *D. Dutsch – A. Suter*. Ann Arbor 2015. 225–254; *A. Varone*: Newly Discovered and Corrected Reading of “iscrizioni privatissime” from the Vesuvian Region. In: *Inscriptions in the Private Sphere in the Greco-Roman World*. Eds. *R. Benefiel – R. Keegan*. Leiden 2016. 113–130.

vel az *epulum*hoz szokás volt heverőket is készíttetni, ahogyan erről több feliraton is olvashatunk.⁵⁶ (10) **facies et totum populum sibi suaviter facientem:** „kifaraghatod azt is, amint az egész nép kedvére mulatozik” (RJ), jelentősen alulfordította; „ezt esetleg úgy is megcsinálhatnád, hogy benne az egész nép jól érzi magát” (HIK), a „benne” névmással visszaul az előző mondatban (rosszul) szereplő „ebédlőterem”-re; a *sibi suaviter facere* általában olyasmit jelent, hogy valaki „jól érzi magát”, de egy Cataniában talált graffito alapján bizonyos, hogy sikamlós értelemben is használták (AE 1919, 57), csakúgy mint egy Puteoliban talált falfestményen, ahol éppen egy lakoma résztvevői „érzik jól magukat” félreérthetetlen helyzetben.⁵⁷ (11) **catellam cingulo alligatam ducat:** „vezessen kis kutyát övéhez kötözve” (RJ), hibás fordítás; „kutyáját pórázon vezeti” (HIK), ez a helyes megoldás, de a *catella* kicsinyítő képzős, becéző alakja elsikkad; **cicaronem meum:** „az én kedvencemet” (RJ), „az én kis szépfiúmat” (HIK), egyértelműen az utóbbi a helyes, hiszen az egyébként ismeretlen eredetű *cicaro* és a hasonló jelentésű *delicia(e)* másutt is feltűnik a regényben (28, 4; 46, 3; 64, 5; 75, 11);⁵⁸ **amphoras copiosas gypsatas, ne effluent vinum:** „jó nagy amforákat, lepecsételve, hogy ki ne folyjon belőlük a bor” (RJ), „jó öblös korsókat, de legipszelve, hogy ki ne folyjék belőlük a bor” (HIK), az amfora jobb megoldás, mint a korsó (hiszen egy amforába 26–28 liter folyadék fért, míg egy korsóba legfeljebb 3–4 liter), ugyanakkor a „lepecsételt” mást jelent, mint a „legipszelve”, hisz az utóbbi légmentes záródást biztosított, így ez a jobb megoldás (vö. 34, 6: *amphorae gypsatae*); **et u[r]nam licet fractam sculpas, et super eam puerum plorantem:** „összetört hamvvedret is kifaraghatsz és egy fiút, amint ráborulva zokog” (RJ), „kifaraghatsz egy széttört urnát is, és egy fiút, amint az urnára borulva zokog” (HIK), szövegkritikailag problémás hely, mindkét fordító a kéziratokban szereplő *unam* helyett *Bücheler* javítását, az *urnamot* fogadta el, pedig az előbbinek is lenne értelme: *unam* (sc. *amphoram*) *licet fractam*, ez esetben az egyik amforát kellett volna törötten kifaragni, és a *puer* (rabszolgafiú) azért sírt volna felette, mert félt, hogy a veszteség miatt gazdája megbünteti (lásd alább). (12) **Maecenatianus:** „Maecenatianus” (RJ), egyszerűen második *cognomen*ként vagy *adnomen*ként értelmezi, és nem fordítja le; „a nagy Maecenas” (HIK), abban az értelemben nem rossz megoldás, hogy felvett névről van szó: „mintha egy alacsony származású, de sikeres amerikai üzletember a Rockefeller nevet venné fel

⁵⁶ *epulum in XIII [trichlin(iis)] XXXIII [biclin(iis)]*, Arles, CIL XII 697 = AE 1965, 270. Friedländer egy ostiai feliratot idézett, amelyen P. Lucilius Gamala *epulum trichlinis CCXVII colonis dedit* (CIL XIV 375), lásd *M. Cèbeillac: L'évergétisme des magistrats du Latium et de la Campanie des Gracques à Auguste à travers les témoignages épigraphiques*. MEFRA 102 (1990) 699–722; *H. D. John: P. Lucilius Gamala's Feasts for the Ostians and Their Roman Models*. JRA 13 (2000) 192–200.

⁵⁷ CIL IV 3442 *facitis vobis suaviter ego canto*, cf. *P. Howell: Some Elucidations of Petronius' Cena Trimalchionis*. ICS 9 (1984) 35–41, különösen 39.

⁵⁸ *A. J. Pomeroy: Trimalchio as 'Deliciae'*. Phoenix 46 (1992) 45–53; *C. Laes: Desperately Different? Delicia Children in the Roman Household*. In: *Early Christian Families in Context. An Interdisciplinary Dialogue*. Eds. *D. L. Balch – C. Osiek*. Grand Rapids – Cambridge (Mass.) 2003. 298–324.

magára”;⁵⁹ **huic seviratus absenti decretus est:** „távollétében tisztelték meg az előjárói méltósággal” (RJ), nem értette a *seviratus* jelentőségét; „a hattagú hivataltestület tagságát távollétében kapta meg” (HIK), a *seviratus* „hattagú hivataltestület”-ként kissé túl van fordítva; **tamen noluit:** „de nem tette” (RJ), „nem tartott rá igényt” (HIK), vagy még egyszerűbben csak „nem akarta”; **pius fortis fidelis:** „jólelkű, erős, igaz ember volt” (RJ), „kötelességtudó, megbízható, bátor ember volt” (HIK), egyik sem találja el a megfelelő szavakat a megfelelő sorrendben; **ex parvo crevit:** „kevésből sokra vitte” (RJ), „senkiből lett valakivé” (HIK), mindkettő érdekes megoldás, egyébként Trimalchio egyik szófordulata: *de nihilo crevit* (38), *ab asse crevit* (43), cf. *Q. Minucius Faber ab asse quaesitum* (CIL V 7647), *ab asse posit* (CIL V 6623); **sestertium reliquit trecenties:** a 30 millió a nápolyi származású *Stertini* család legendás vagyona volt;⁶⁰ **nec unquam philosophum audivit:** „pedig filozófust sohasem hallgatott” (RJ), „bár tudománnyal sohasem foglalkozott” (HIK), a szó szerinti fordítás itt elegendő; **vale et tu:** „vándor! minden jót néked is” (RJ), egyértelműen túl van fordítva, a *viator vale*-típusú feliratzáró formulák hatására, csakhogy a „vándor” a szövegben nem szerepel; „isten veled – veled is” (HIK), jobb megoldás, csak az istent kár belekeverni.

Azután Habinnashoz fordult: Mit szólsz, édes barátom? Megépíted-e a síremléket, ahogyan megrendeltem nálad? (6) Nagyon szépen kérlek, tégy a szobrom talpzatára kiskutyát, koszorúkat, kenőcsös edényeket és Petraités valamennyi viadalát, hogy jóvoltodból a halálom után is tovább éljek; továbbá az utcafronti része 100 láb és a mező felé 200 láb legyen. (7) Mert azt akarom, hogy hamvaim körül mindenféle gyümölcs legyen, és szőlők is bőven. Mert nagyon elhibázott dolog, ha az ember addig, amíg él, törődik a házaival, de nem gondoskodik azokról, amikben hosszabb ideig kell laknunk. Ezért mindenekelőtt ez álljon rajta: EZ A SÍREMLÉK NEM LEHET ÖRÖKÖSÉ. (8) Egyébként gondom lesz rá, hogy végrendeletemben vigyázzak arra: haló poromban ne érjen joggalanság. Szabadosaim egyikét odaállítom sírom őrzésére, nehogy a nép az emlékművemhez szaladjon kakálni. (9) Arra kérlek, készíts a síremlékem elülső részére dagadó vitorlákkal járó hajókat, és tégy rá engem, amint bíborszegélyes togában, öt aranygyűrűvel az ujjaimon ülök egy emelvényen, és egy zsákból pénzt szórok nyilvánosan, hisz tudod, hogy fejenként két denariust érő lakomát adtam! Ha jónak látod, a lakomához használt heverők is rajta lehetnek. (11) Ráteheted az egész népet is, amint épp tivornyáznak. (11) Jobbom felől helyezd el Fortunatám szobrát, amint galambot tart a kezében, vezessen egy pórázra kötött kutyust, és az én kedvencemet is, meg jó nagy begipszelt amforákat, hogy ki ne folyjon a bor. És egyet összetörve is oda faraghatsz, amelyre rá-

⁵⁹ T. Ramsby: Reading the Freed Slave in the Cena Trimalchionis. In: Free at Last! The Impact of Freed Slaves on the Roman Empire. Eds. S. Bell – T. Ramsby. London – New York 2012. 66–87, különösen 81; cf. B. Baldwin: Trimalchio and Maecenas. Latomus 43 (1984) 402–403.

⁶⁰ E. Kind: Stertinius Xenophon. PWRE III A 2 (1929) col. 2450–2451; R. Wolters: C. Stertinius Xenophon von Kos und die Grabinschrift des Trimalchio. Hermes 127 (1999) 47–60.

borulva egy fiú zokog. Középre tegyél egy napórát, hogy akárki nézi meg, hány óra van, akarja vagy sem: elolvassa a nevemet. (12) Azt is alaposan vizsgálj meg, hogy elég jónak tűnik-e számodra ez a sírfelirat: C. POMPEIUS TRIMALCHIO MAECENATIANUS NYUGSZIK ITT, AKIT TÁVOLLÉTÉBEN VÁLASZTOTTAK A HATOS TESTÜLET TAGJÁVÁ. HELYET FOGLALHATOTT VOLNA RÓMA BÁRMELYIK DECURIÁJÁBAN, DE NEM AKARTA. KEGYES, ERŐS ÉS HŰSÉGES. KEVÉSBŐL SOKRA VITTE, HARMINC-MILLIÓ SESTERTIUST HAGYOTT HÁTRA, PEDIG FILOZÓFUST SOSEM HALLGATOTT. MINDEN JÓT – NEKED IS.

Trimalchio síremléke

Az egyfolytában halálára készülő Trimalchio gondolatvilágának középpontjában majdani síremléke áll (71, 5–12). Ez persze önmagában nem probléma, hiszen még az ifjabb Plinius is azt vallotta: „olyan egykettőre elfelejtjük a megholtakat, hogy legjobb, ha mi magunk építjük meg síremlékünket, s mi magunk rendezünk el előre mindent az örökösök helyett” (*Epist.* VI, 10, 5–6. Muraközy Gyula fordítása). A *cena* házigazdája – minden bizonnyal a lakoma többi vendégével együtt – meg van győződve róla, hogy a *monumentum* révén „osztályrészéül juthat a halál utáni élet” (*mihī contingat... post mortem vivere*). Nyilván abban a nézetben is sokan osztoztak, hogy a síremléknek az elhunyt múltjára vonatkozó emlékeket és nem az ismeretlen túlvilágra vonatkozó elképzeléseit kell tükröznie. Ekként Trimalchio sírja is Trimalchio jellemét és tetteit szimbolizálja. A síremlék pusztá méretei is mutatják: az abban nyugvó halott élete egy sikertörténet volt, ami a többiek számára is példaként szolgálhat. Rabszolgából úr lett, kevésből sokra vitte, és sosem adta fel. „Vedd kezedbe hát te is a sorsodat”, „segíts magadon, s az isten is megsegít” – valami efféle közhely-filozófia lehetett az az üzenet, amelyet Trimalchio halála után is közvetíteni akart, s amelyet környezete bizonyára meg is értett, mint ahogyan ma is megért.

Petronius hőisének, Trimalchióinak síremléke és sírfelirata Theodor Mommsen 1878-ban megjelent tanulmánya óta szünet nélkül a filológusok, epigráfusok és társadalomtörténészek érdeklődésének homlokterében áll.⁶¹ A képzelet szülte síremléket összehasonlították már olyan valóságban is létező *monumentum*okkal, mint Eurysaces péknek a Porta Maggiore mellett álló síremléke (Kr. e. 50–20 között), vagy az ún.

⁶¹ T. Mommsen: Trimalchios Heimath und Grabschrift. *Hermes* 13 (1878) 106–121; E. Hübner: Zum Denkmal des Trimalchio. *Hermes* 13 (1878) 414–422; L. Pepe: Sul monumento sepolcrale di Trimalchione. *GIF* 10 (1957) 293–300; P. Tremoli: Le iscrizioni di Trimalchione. Trieste 1960; J. F. Donahue: Euergetic Self-Representation and the Inscription at Satyricon 71.10. *CPh* 94 (1999) 69–74; J. Daheim – J. Blänsdorf: Petron und die Inschriften. In: *Petroniana*. Gedenkschrift für Hubert Petersmann. Hrsgg. J. Herman – H. Rosén. Heidelberg 2003. 95–107; V. M. Hope: At Home with the Dead. Roman Funeral Traditions and Trimalchio's Tomb. In: *Petronius. A Handbook*. Eds. J. Prag – I. Repath. Malden – Oxford 2009. 140–160; U. Roth: An (Other) Epitaph for Trimalchio: *Sat.* 30.2. *CQ* 64 (2014) 422–425.

Igeler Säule, melyet a textilkereskedő Secundinius-testvérek emeltek Kr. u. 250 körül.⁶² Azonban csakúgy, mint Trimalchio „gazdasági háttérének” vizsgálatakor, itt is ügyelnünk kell arra, hogy miközben a regény háttérében álló valóságra akarunk rámutatni, ne tévesszük szem elől, hogy valójában mindvégig irodalmi fikcióval van dolgunk. Annál is inkább, mivel az irodalomtudomány kimutatta, hogy a görög-római regényekben, például az ephesosi Xenophón, Charitón, Antónios Diogenés, valamint az ismeretlen szerzőségű *Apollónios tyrusi király története* című alkotásban az auctoerek olyan helyzetekben alkalmazzák a fiktív feliratokat (a főhősöknek vagy a főhősök által állított dedikációk, sírfeliratok formájában), ahol a regény *valószerűsítése* ezt irodalmilag megkívánja (Beglaubigungsapparat).⁶³

„A sír olyan ház, ahol az ember hosszabb ideig lakik, mint a földi házában” – osztja meg bölcsességét Trimalchio a lakomavendégeivel. Közismert, hogy a sír mint „örök hajlék” (*οἶκος αἰώνιος, domus aeterna*) gondolata a sémi kultúrkörben gyökerezik,⁶⁴ bár ha szó szerint vesszük, Trimalchio nem beszél az örökkévalóságról, csupán a földinél hosszabb időről (*diutius nobis habitandum est*). Erre a gondolatra szinte rárimel az orvos C. Hostius Pamphilus, Caius szabadosa, valamint felesége, Nelpia Hymnis, Marcus szabadosnője sírfelirata: *C(aius) Hostius C(aii) l(ibertus) Pamphilus | medicus hoc monumentum | emit sibi et Nelpiae M(arci) l(iberta) Hymnini | et liberteis et libertabus omnibus | postereisque eorum. | Haec est domus aeterna, hic est | fundus, heis sunt horti, hoc | est monumentum nostrum. | In fronte p(edes) XIII, in agrum p(edes) XXIII* (Róma, Kr. e. I. század, CIL I² 1325 VI 6049; ILLRP 932; CLE 1851).⁶⁵ Ez a valós felirat nem csupán azért érdekes számunkra, mert számos ponton nyújt összehasonlítási alapot Trimalchio fiktív epitáfiumával, hanem azért is, mert rámutat az ilyen típusú síremlékek három alapvető összetevőjére: a telekre (*fundus*), a kertre (*hortus*) és magára az emlékműre (*monumentum*).

Ami Trimalchio síremlékének *fundusát* illeti: annak mérete (*in fronte pedes 100, in agrum pedes 200*) kb. 29, 6 m x 59, 2 m (1752,3 m²), elég tekintélyes méretűnek számít.

⁶² L. H. Petersen: The Baker, His Tomb, His Wife, and Her Breadbasket: The Monument of Eurysaces in Rome. *Art Bulletin* 85 (2003) 230–257; A. Wilson – K. Schörle: A Baker's Funerary Relief from Rome. *Papers of the British School at Rome* 77 (2009) 101–123. A. Mehl: Wirtschaft, Gesellschaft, Totenglauben: die Igeler Säule bei Trier und ihre Grabherren. Mit einem Anhang: das Grab des Trimalchio. *Laverna* 8 (1997) 59–92.

⁶³ M. Mayer y Olivé – M. Miró – J. Velaza: Litterae in titulis, tituli in litteris. Elements per a l'estudi de la interacció entre Epigrafia i Literatura en el món romà. Barcelona 1998; E. Sironen: The Role of Inscriptions in Greco-Roman Novels. In: *The Ancient Novel and Beyond*. Eds. S. Panayotakis – M. Zimmerman – W. Keulen. Leiden 2003. 289–300; *Inscriptions and Their Uses in Greek and Latin Literature*. Eds. P. Liddel – P. Low. Oxford 2013. (Az utóbbi kötet több tanulmánya is foglalkozik az Augustus korától a római irodalomban – még a szerelmi elégiában is – kimutatható *furor epigraphicusszal*.)

⁶⁴ I. Kajanto: On the Idea of Eternity in Latin Epitaphs. *Arctos* 8 (1974) 59–69; A. Wallace-Hadrill: Housing the Dead: the Tomb as House in Roman Italy. *Commemorating the Dead: Texts and Artifacts in Context*. New York 2008. 39–77.

⁶⁵ A felirat elemzését lásd P. Keegan: Reading Epigraphic Culture, Writing Funerary Space in the Roman City. In: *Written Space in the Latin West, 200 BC to AD 300*. Eds. G. Sears – P. Keegan – R. Laurence. London – New York 2013. 49–64, különösen 57–60.

John Bodel kimutatásában hasonló méretűekre példa – ugyancsak *libertinusoktól* – Ti. Claudius Celadus 1259 m²-es sírkertje Velitrae-ból (AE 1925, 92), vagy Aquilia Cariceni coniunx 2057 m²-es *hortulus sive pomarium*ja Lanuviumból (CIL XIV 2139), de nem ritka az 5000, 7000, 10 000, sőt a 20 000 m² feletti sírkert (*hortus, ager*) sem, a Parmában elhunyt lovagrendi C. Praeconius Ventilius Magnus *hortulus*a pedig 88 130 m²-en terült el (AE 1993, 713). Önmagában Trimalchio kívánsága („mert azt akarom, hogy hamvaim körül mindenféle gyümölcs legyen és szőlők is bőven”) is tipikus példája a korszak temetkezési kultúrájának.⁶⁶ A nagyobb sírterületeken még üzleti célú épületekkel is találkozunk (*tabernae, piscinae, horrea*). A Ti. Claudius Eutyclus császári felszabadított és felesége, Claudia Peloris *fundus*án épült sír (*monumentum*) és különböző kiegészítő épületek (*aedificia*) alaprajzát is megörökítették (*formas aedificii custodiae et monumenti reliquerunt*, CIL VI 9015, 29847 = ILS 8120). A feliratból is kiderül, hogy az alkalmasint többemeletes épületben nemcsak halotti lakomákat rendeztek, hanem az a kertész(ek) és az ör(ök) lakóhelyéül is szolgált. Erre már valóban illene Statius eksztatikus felkiáltása: „Ház ez, ház csakugyan! Szomorú sírnek ki nevezné?” (*Silv.* V, 1, 237–238: *Domus ista, domus! quis triste sepulcrum / dixerit*. Muraközy Gyula fordítása).

Tehát a *hortus sepulchralis* vagy *cepotaphium* sem számított ritka jelenségnek. Az Alexandriából származó szokás természetesen legelőször a Campaniai-öböl mentén fekvő városokban jelentkezett Itália földjén. A szentimentális hajlamú költők – és modern irodalomtörténészek – képzeletében a sírkertek olyan *locus amoenus*ok voltak, amelyek az Elysium képzetét idézték fel az arra járókban. És bizonyára voltak ilyenek is, hiszen a rózsza, a méheket hívogató kakukkfű, a szőlő és a déloszi mirtusz mind-mind a sírköltészet részévé váltak, sőt még a Trimalchio által emlegetett gyümölcsök (*poma*) is beleférnek a felsorolásba.⁶⁷ Csakhogy a rómaiak gondolatvilágában az *amoenitas*, sőt a *sacralitas* nagyon is összefért a növények termesztéséből, halak tenyésztéséből vagy a mézkészítésből származó reális haszonnal, különösen ott, ahol ehhez elegendő nagyságú *fundus* állt rendelkezésre.⁶⁸

⁶⁶ W. F. Jashemski: Tomb Gardens at Pompeii. CJ 66 (1970–1971) 97–115; V. L. Campbell: Stopping to Smell the Roses: Garden Tombs in Roman Italy. Arctos 42 (2008) 31–43; N. Brundrett: Roman Tomb Gardens: The Construction of Sacred Commemorative Landscapes. The Brock Review 11 (2011) 51–69; J. Bodel: Roman Tomb Gardens. In: Gardens of the Roman Empire. Eds. W. Jashemski – K. Gleason – K. Hartswick – A. Malek. Cambridge 2017. 199–242.

⁶⁷ Például: *vitium pomorumque et florum viridumque omnium generum seminibus ea loca... adornaverunt* (CIL VI 10237 = ILS 7870); *mausoleum excoluit et ut esset fru[giferum feci]t positis arboribus vitibus rosariis* (CIL XII 3637); *inter pampinea virgulta et gramina laeta umbra super rami virides ubi densa ministrat* (AE 1957, 334, Romula); *mihi carpe rosas, mihi lilia pone [ca]ndeda[s] q[uae] viridis dabit (h)ortulus* (AE 1984, 722, Savaria).

⁶⁸ A kertek (gyümölcsösök, szőlők és halasmedencék) által termelt hasznos hangsúlyozza: N. Purcell: Tomb and Suburb. In: Römischer Gräberstrassen. Hrsgg. H. von Hesberg – P. Zanker. München 1987. 24–41, különösen 35; N. Purcell: The Roman Garden as a Domestic Building. In: Roman Domestic Buildings. Ed. I. Barton. Exeter 1996. 121–152, különösen 123–124. Egy Sucidavából (Dacia) előkerült feliraton külön is rendelkeznek a *fructus vinearum*ról (Kr. u. 150–270, CIL III 14493 = IDR II 187).

Térjünk rá ezek után Trimalchio és felesége, Fortunata síremlékére. A felszabadítottak körében a Kr. e. I. század első felében divatba a síremlékek állítása, melyek közül ma mintegy háromszáz darab ismert. Bár a *monumentum* alakjára nem utal Petronius, elképzelhető, hogy az ház formájú lehetett. John Bodel szellemes megjegyzése szerint „Trimalchio sírja olyan, mint egy ház, a háza pedig olyan, mint egy sír”.⁶⁹ Az olvasó valahogyan mégis egy grandiózus méretű és alaposan kidolgozott sírt képzel el magának, bár azt sem tudja, hogy kerek vagy négyszögletes alaprajzú lehetett, torony- vagy kamrasírról lehetett-e szó. Végző soron igaza van Valerie Hope-nak, hogy „a pontos építészeti funkcionális részletek kevesebbet számítanak, mint az összbemomás”.⁷⁰

A viszonylag ritkán előforduló egész alakos emberábrázolások – amilyenek Trimalchio sírján is álltak – egyik lehetséges magyarázata, hogy a *libertini* ilyen módon utánozták a római arisztokraták lépten-nyomon megtalálható portrészobrait.⁷¹ Mivel a *libertini* egyik legfontosabb joga a törvényes házasságkötés volt, a férfiakat leggyakrabban hagyományos fehér *togában*, a nőket pedig *pudicitia*t sugalló tartással és annak kellékeivel (például fátyollal), illetve a *dextrarum iunctio* gesztusával ábrázolták.⁷² Petronius szövegéből ugyanakkor nem derül ki, hogy pontosan milyen típusú (például oltár vagy *aedicula*) síremlékről lehet szó. Ami Trimalchio és Fortunata szobrát illeti, ezek szembeötlő bizonyítékai annak, hogy a „giccsművészet” már az ókori Rómában is tombolt a temetőben. Trimalchio szobrának talapzatán az elmaradhatatlan kiskutya, koszorúk és kenőcsösedények mellett a gladiátorsztár Petraités viadalai lettek volna kifaragva. Itt ugyanazt a jelenséget figyelhetjük meg, mint korábban a hajórakománnyal kapcsolatban: Petronius célja az össze nem illőségen keresztül Trimalchio parvenüségének bemutatása volt. Tény, hogy az ölebek tartása Rómában is divatozott: Iuvenalis epés megjegyzése szerint a nők szívesebben küldenék a férjüket a sírba, ha ezzel megmenthetik kis kedvencüket (*Sat.* VI, 653, 4: *catellae*). Seneca szatírája szerint még Claudiusnak is volt egy kutyája, akit simogatni szokott (*Apoc.* 13: *subalbam canem in deliciis habere adsueverat*). A kutyákat gyakran temették díszes sírokba, esetleg gazdáik mellé. Az ölebekre írt sírepigrammák is divatosak voltak – se szeri, se száma ezeknek a különféle antológiákban –, bár sokakban nyilván ugyanolyan ellenérzést is kiválthattak, mint manapság a házi kedvencek temetői: „Kérlek, ne neved, ha ez kutya sírja...” – mondja egy Firenze mellett talált görög nyelvű sírvers (*EG* 627 Kaibel: *μή, δέομαι, γελάσης, εἰ κυνός ἐστί τάφος*).⁷³ Itt említhetjük meg, hogy Fortunata – aki mindenben a *libertina* tökéle-

⁶⁹ J. Bodel: Trimalchio's Underworld. In: The Search for Ancient Novel. Ed. J. Tatum. Baltimore 1994. 241–243.

⁷⁰ Hope: i. m. (61. jegyz.) 148.

⁷¹ V. Kockel: Porträtreliefs stadtrömischer Grabbauten. Mainz 1993; B. C. Ewald: Funerary Monuments. In: The Oxford Handbook of Roman Sculpture. Eds. E. A. Friedland – M. G. Sobocinski – E. K. Gazda. Oxford 2015. 390–406.

⁷² P. Zanker: Grabreliefs römischer Freigelassener. JDAI 90 (1975) 267–315, különösen 289–291; Kockel: i. m. (71. jegyz.) 25–31, 35–53.

⁷³ A. T. Jennison: Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome. Manchester 1937; F. D. Lazenby: Greek and Roman Household Pets. CJ 44 (1947) 245–252, 299–307.

tes típusalakja⁷⁴ – szintén két házi kedvencel van ábrázolva: egyik kezében galambot tart, a másikkal pórázon kiskutyát vezet. (Vagyis a házaspár közötti *dextrarum iunctio* gesztust ebben az esetben nyugodtan ki is zárhatjuk.) A *columba* egyébként inkább a gyermekek sírjaira jellemző ábrázolás, miközben tudjuk, hogy Fortunata már nem volt fiatal a regény dramatikusan időpontjában.⁷⁵ John Bodel Fortunata szobrának venusi vonásait emelte ki.⁷⁶

A *Cena Trimalchionis* és a gladiátorviadalok kapcsolatát már több tanulmány is részletesen elemezte.⁷⁷ Petraités kétszer említett neve (52, 3; 71, 6) mellett szerepel még a vele kortárs Prudensé is (52, 3), akinek egyik viadalát egy pompeii falfirkán is megörökítették rajongói (CIL IV 538 = ILS 5138). *Petraites* és *Prude(n)s*, valamint *Orie(n)s* és *Calamus* neve emellett számos használati tárgyon is szerepel, amelyek a Birodalom nyugati felében kerültek elő.⁷⁸ Henry T. Rowell arra is jogosan hívta fel a figyelmet, hogy Trimalchio imádott sztárjának *valamennyi* viadalát (*omnes pugnas*) meg akarta örökíttetni szobrának talapzatán, ami azt is jelenti, hogy ezek a birodalomszerte körülrajongott csillagok viszonylag kevésszer szerepeltek a porondon.

Am ezzel még korántsem fejezhetjük be Trimalchio síremlékének tárgyalását. A szobor mellett – a parvenü *nouveau riche* elképesztő ízléstelenségének újabb példaként – ott találjuk fiúszeretőjének (*cicaro*) szobrát is. Trimalchio olyan ostoba, hogy a síremlékére valószínűleg szintén kőből kifaragtatott amforákat begipszelt kiöntőnyílással ábrázoltatja, hogy „ki ne folyjék belőlük a bor”. (Az nem valószínű, bár nem is lehetetlen, hogy valódi borral teli amforákat tétetett volna a sírjára.) Ami a törött amforán

⁷⁴ M. B. Skinner: Fortunata and the Virtues of Freedwomen. In: Narrating Desire: Eros, Sex, and Gender in the Ancient Novel. Eds. M. P. Futre Pinheiro – M. B. Skinner – F. I. Zeitlin. Berlin – Boston 2012. 199–210.

⁷⁵ Az állatkedvencek tartásáról általában lásd L. Bodson: Motivations for Pet-Keeping in Ancient Greece and Rome: a Preliminary Survey. In: Companion Animals and Us: Exploring the Relationships Between People and Pets. Eds. A. L. Podberscek – E. S. Paul – J. A. Serpell. Cambridge 2000. 27–41.

⁷⁶ A galambot (περιστέρá, columba) a görög és a latin sírművészetben is Aphrodité/Venus szent állataként értelmezik, ekként szexuális tartalmú utalásnak tartják, lásd D. B. Thompson: A Dove for Dione. In: Studies in Athenian Architecture, Sculpture and Topography: In Honor of Homer A. Thompson. Princeton 1982. 155–162. Fortunata szobrával kapcsolatban lásd Bodel: i. m. (69. jegyz.) 243.

⁷⁷ H. T. Rowell: The Gladiator Petraités and the Date of the Satyricon. TAPA 89 (1958) 14–24; C. Saylor: Funeral Games: The Significance of Games in the Cena Trimalchionis. Latomus 46 (1987) 593–602; M. Kleijwegt: The Social Dimensions of Gladiatorial Combat in Petronius' Cena Trimalchionis. Groningen Colloquia on the Novel 9 (1998) 75–96; J. Bodel: Death on Display: Looking at Roman Funerals. In: The Art of Ancient Spectacle. Eds. B. Bergmann – C. Kondoleon. New Haven – London 1999. 259–281; V. Hope: Fighting for Identity: the Funerary Commemoration of Italian Gladiators. BICS 44 (2000) 93–113.

⁷⁸ 1892-ben Sopronban (Scarbantia) is előkerült egy üvegpohár, amelyen a négy gladiátor neve szerepelt (CIL III 14374 = AE 2013, 1223). A tárgyat Zettl Gusztáv soproni szeszgyáros vásárolta meg, akinek Bécsben élő leszármazottjai 1957-ben a Sotheby's aukciós cégen keresztül egy amerikai milliomosnak adták el. Jelenleg a New York-i Corning Museum of Glass-ban őrzik, lásd Mráv Zs.: Scarbantia és territoriuma római felirataihoz I. In: Felirattani újdonságok 2013-ban. Szerk. Kovács P. – Fehér B. Budapest 2013. 126–146, különösen 137, Nr. 2. A „Gladiatorenbecher” témájához összefoglalóan lásd M. Papini: Munera gladiatoria e venationes nel mondo delle immagini. Roma 2004.

sírdogáló fiút illeti, korábban már esett szó egy felesleges coniecturáról, ami miatt a szöveget legtöbbször úgy értelmezik, mintha ott egy halotti urna felett síró rabszolga-fiúról lenne szó. Ez minden bizonnyal a modern klasszicista sírművészet hatása lehet, amelynek se a regényhez, se a római kori sírművészethez nincs köze.

A felszabadítottak meglehetősen „vulgáris és magamutogató” művészeti stílust hagytak maguk után úgy a lakásaikban, mint a síremlékeiken.⁷⁹ Viszont kétségkívül büszkéek voltak foglalkozásukra, amely többnyire a meggazdagodás forrását is jelentette számukra: Eurysaces a kenyérszítási munkafolyamatait, a Secundiniusok a textilkereskedelem fázisait mutatták be síremlékükön, míg a pompeii Vettiusok házának freskóin az illatszerekészítés titkait örökítették meg (Berufsdarstellungen). Trimalchio azt kéri építésztől, hogy készítsen síremlékének homlokzatára *naves ... plenīs velīs euntes*, minden bizonnyal saját egykori flottájára emlékeztetendő. Már Friedländernek is feltűnt a pompeii C. Munatius Faustus és Naevolia Tyche síremlékével való rokonság, amelyen egy kibontott vitorlájú hajó látható.⁸⁰ A sort hasonló ostiai ábrázolásokkal is kibővíthetnénk.⁸¹ A hajó ugyanakkor az egyik legismertebb funerális ábrázolás is a görög-római kultúrkörben.⁸²

Trimalchióknak azonban még mindig akad ötlete: saját magát is ábrázoltatja egy domborművön, amint egy bírói emelvényen ül (*me in tribunali sedentem*) bíborszegélyű togában (*praetextatum*) öt aranygyűrűvel az ujjain (*cum anulis aureis quinque*), amint éppen egy zsákból pénzt szór az emberek közé (*nummos in publico de sacco effundentem*). Egy ünnepi lakomát (*epulum*) is ki akar faragtatni, a lakomázáshoz szolgáló heverőkkel (*triclinia*) és a rajtuk enyelgő emberekkel. Úgy tűnik, a jelenettel több probléma is akad. A *tribunal* eredetileg egy olyan emelvény volt, amelyen ülve a *praetor* szokott bíraskodni; a *toga praetexta* pedig a consulok, praetorok és papok kiváltságjelvényének számított. Az aranygyűrű viselésének joga (*ius anuli aurei*) eredetileg csak a magas katonai rangban szolgáló lovagokat illette meg, de később az *ordo equester*hez tartozó tartományi kormányzók is megkapták.⁸³ Különleges megtiszteltetésként a császárok egyénileg is adományozhatták, például Augustus orvosának, Antonius Musának

⁷⁹ L. H. Petersen: *The Freedman in Roman Art and Art History*. Cambridge 2011. 11. A foglalkozások megjelenítése a *libertinusok* sírábrázolásain: M. George: *Social Identity and the Dignity of Work in Freedmen's Reliefs*. In: *The Art of Citizens, Soldiers and Freedmen in the Roman World*. Eds. E. D'Ambra – G. P. R. Métraux. Oxford 2006. 19–29; L. Larsson Lovén: *Roman Family Reliefs and the Commemoration of Work: Texts, Images and Ideals*. In: *Families in the Imperial and Late Antique Roman World*. Eds. M. Harlow – L. Larsson Lovén. London – New York 2012. 141–156.

⁸⁰ V. L. Campbell: *The Tombs of Pompeii: Organization, Space, and Society*. New York – London 2015. 128–132. Egyértelműen kimondja, hogy a hajó (egy *corbita*) nem hordoz szimbolikus jelentést, hanem az elhunyt foglalkozására utal, *contra* A. Petrovic: *Under Full Sail: Trimalchio's Way into Eternity. A Note on Petr. Sat. 71, 9–10*. AAAHung 45 (2005) 85–90.

⁸¹ R. Meiggs: *Roman Ostia*. Oxford 1973. Plates 26b; 28a; 34a.

⁸² I. Pekáry: *Repertorium der hellenistischen und römischen Schiffsdarstellungen*. Münster 1999.

⁸³ A *ius anuli aurei* és a szabadosok kapcsolatához lásd A. M. Duff: *Freedmen in the Early Roman Empire*. Cambridge 1958. 214–220. A visszaélésekről általában lásd M. Reinhold: *Usurpation of Status and Status Symbols in the Roman Empire*. *Historia* 2–3 (1971) 275–302.

vagy barátjának, Vedius Polliónak (Cassius Dio LIII, 30; LIV, 23). A Kr. u. 24-ben kiadott *Lex Visellia* büntette azokat a felszabadítottakat, akik az *ingenuitas* jelvényeit jogtalanul birtokolták (CJ IX. 21; X. 32; XI. 31). A gyakorlat mégsem maradt abba, hiszen Claudius 400 *libertinust* fosztott meg minden vagyonuktól, mert visszaéltek a lovagrend kiváltságaival (Plin. *NH* XXXIII, 8). Hadrianustól kezdve azonban mégis annyira elharapódzott a szokás, hogy a császár megengedte azoknak a *dominusoknak*, akik rendelkeztek a *ius anuli aurei*vel, hogy az aranygyűrű-viselésnek jogát is átadhassák felszabadítottjaiknak (*Dig.* XL, 10, 6, 3–4). Ami pedig a gyűrűk számának szaporítását illeti, erről Martialisnál olvashatunk vicces eseteket: egy ember minden ujján hatot hordott (*Epigr.* XI, 59), míg egy másik akkora méretű gyűrűt tett az ujjára, hogy azt ajánlották neki: inkább viselje a lábán (*Epigr.* XI, 37).

Trimalchio síremlékének *epulum* jelenetét is többen elemezték már, ennek ellenére ezzel kapcsolatban is elég sok a kérdőjel.⁸⁴ Mindenekelőtt magának a szónak a jelentése: vajon az *epulum* a *colonia* minden polgára számára (*plebs* vagy *populus*) adott ünnepi lakomát jelentett, vagy csak az *Augustalis*-testület tagsága lehetett jelen? Ráadásul a latin szöveg is homályos: az *epulum dedi binos denarios* (71, 10) egyaránt jelentheti azt, hogy „fejenként két-két *denariust* érő lakomát adtam”; de akár azt is, hogy „a lakoma során mindenkinek két-két *denariust* adtam”. Érdekes, hogy egy Forum Sempronii-ben előkerült II–III. századi felíraton hasonlóképpen fogalmaznak: *epulum dedit decurionibus singulis HS XXX sex viris et Augustalibus singulis HS XII plebi singulis HS III*.⁸⁵ John F. Donahue, megvizsgálva a principátus korából fennmaradt 133 *epulum* felíratot, megállapította, hogy azon általában 2–8 *sestertius* között adtak készpénzajándékot (*sportula*). Trimalchio tehát az általa juttatott két *denariusszal* (vagyis 8 *sestertiusszal*) a felső határt célozta meg. A másik problémás eset a *triclinium* szóval kapcsolatos, amely – mint azt a fordításokkal kapcsolatban már tárgyaltuk – egyaránt jelenthet lakomatermet és lakomázáshoz használt heverőt, esetleg asztalt. Ezek számát illetően alighanem Caesar vitte el a pálmát, aki Kr. e. 46-ban diadalmenete tiszletére 22 000 *tricliniumot* állított fel Rómában (Plut. *Caes.* 55, 2). Arról is esett szó korábban, hogy a *sibi suaviter facientem* esetleg sikamlós dolgokra is utalhat, amelyhez természetesen mindkét nem jelenlétére szükség volt a lakomán. Donahue kutatásai szerint előfordul ugyan, hogy *utriusque sexus* képviselőit meghívják a bankettre, ennek említése azonban oly ritka, hogy föltétlenül a főszabály alóli kivételnek kell tekintenünk.⁸⁶

Végül elérkeztünk Trimalchio síremlékének utolsó eleméhez, a napórához (*horologium*), amelynek számos fajtáját számon tartja a kutatás, és méretük is igen különböző

⁸⁴ P. Perrochat: Pétrone: Le festin de Trimalcion: commentaire exégétique et critique. Paris 1962. 71; J. F. Donahue: Energetic Self-Representation and the Inscriptions at Satyricon 71.10. CPh 94 (1999) 69–74.

⁸⁵ CIL XI 6117, idézi Donahue: i. m. (84. jegyz.) 72.

⁸⁶ Például *epulo diviso utriq(ue) sexu*, AE 1966, 183; *epulo dato utriusq(ue) sexus*, CIL II 1267, ua. 1378; *populo utrius[que] / sex[s]us(!) |(denarios) C et e[pulum] / biduo ded[it]*, CIL IX 981, *plebei urban[ae] / utriusque sexus / crustu[l]um et mulsum / dederunt*, CIL IX 3954; *municipibus et incolis utriusque sexus / epulum et HS III(milia) n(ummu)*, CIL XI 5693.

lehetett, a hatalmas obeliszkektől a hordozható eszközökig.⁸⁷ Egyébként Trimalchio sírján a *horologium* igazi célja sem az idő mutatása, hanem az elhunyt nevének hirdetése lett volna. Szintén feliratokról tudjuk, hogy a nagyobb méretű napórákat padokkal is ellátták, nyilván azért, hogy az arra járók – ha kedvük szottyan rá – azokon megpihenve a földi élet rövidre szabott idejéről elmélkedhessenek.⁸⁸ Ez a gondolat lépten-nyomon felbukkan a *horologiumok* feliratain,⁸⁹ és bizonyára Trimalchio eredeti szándékától sem állt távol, aki „napórát és betanított kürtöst tart az ebédlőjében, hogy mindig tudja, mennyit vesztegetett el az életéből” (HIK).⁹⁰ A napóra természetesen másra is emlékeztetett: például a 6–10. órát a számlapon gyakran a ΖΗΘΙ szóval jelölték, vagyis ekkor lehetett kirúgni a hámból.

Trimalchio sírfelirata

A síremlékek vizuális dimenzióját egészítették ki a sírfeliratok a verbalitás dimenziójával. Az epitáfiumok szövegei erőteljes képi üzenetbe voltak beágyazódva, és a kettő folyamatos kölcsönhatásban állt egymással.⁹¹ Greg Woolf szerint az illitterátus emberek akár egyfajta pictogramként is olvashatták a feliratokat, mivel azok textusát erőteljesen rövidítették.⁹² Talán erre is utalhat Trimalchio egyik régi rabszolgatársának, Hermerosnak a megjegyzése: „a kőbe vésett betűket ismerem” (58, 7: *lapidarias litteras scio*). Mintha ma azt mondaná valaki: csak a nyomtatott nagybetűket tudja olvasni.⁹³

⁸⁷ R. J. A. Talbert: *Roman Sortable Sundials. The Empire in Your Hand*. Oxford 2017. *Howell*: i m. (57. jegyz.) 40. Síremlékbe épített napórára a szerző a Via Labicana mellett álló ismert *columbarium* feliratát hozta fel párhuzamnak (CIL VI 10237 = ILS 7870 = CLE 371), amelyben látszólag valóban sok a közös elem, viszont nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ez utóbbi esetben *közös* sírról van szó.

⁸⁸ Például *in honorem* / [[Neronis]] *Claudi* / *Caesaris Augusti* / *Germanici* / *Sex(tus) Paeticus Q(uinti) f(ilius) / Tertius et / Sex(tus) Paeticus Sex(ti) f(ilius) / Firmus / horologium cum sedibus / Paganis Laebactibus / dederunt* (CIL V 2035 = ILS 5622, Pagus Laebactium [Castellavazzo], Kr. u. 54–68).

⁸⁹ CIL II 1685; III 1070, 1276; V 2035 etc.; CIG 1947, 6179. A napórákhoz társított epigrammák ugyanazt a szemléletet tükrözik: AP IX 780, 806, 807; X 43, lásd H. H. Davis: *Horologium and Symbolism*. *Classical Weekly* 49 (1956) 69–70.

⁹⁰ *Sat.* 26, 9: *horologium in triclinio et bucinatorem habet subornatum, ut subinde sciat quantum de vita perdiderit*. (A *horologiumot* számomra kideríthetetlen okból Révay József vízórának fordította, pedig azt latinul is *clepsydrának* hívták, lásd *Sen. Epist.* 24, 20.)

⁹¹ M. Corbier: *L'écriture dans l'image*. In: *Acta Colloquii epigraphici Latini: Helsingiae 3-6. Sept. 1991 habiti*. Eds. H. Solin – H. O. Salomies – U. Lierz. Helsinki 1995. 113–162; M. Koortbojian: *In commemorationem mortuorum: Text and Image along the 'Street of Tombs'*. In: *Art and Text in Roman Culture*. Ed. J. Elsner. Cambridge 1996. 210–233.

⁹² G. Woolf: *Monumental Writing and the Expansion of Roman Society in the Early Roman Empire*. *JRS* 86 (1996) 22–39, különösen 28; cf. M. Corbier: *L'écriture en quête de lecteurs*. In: *Literacy in the Roman World*. Ed. J. H. Humphrey. Ann Arbor 1991. 99–118.

⁹³ P. Veyne: *A History of Private Life from Pagan Rome to Byzantium*. Transl. by A. Goldhammer. Cambridge (Mass.) – London 1987. 18 szerint ez azt jelentette, hogy az illető nem volt képes a kurzív írást elolvasni, vagyis a könyvek egy részét és a magánlevelezéseket sem. A portásfülkénél látható CAVE CANEM feliratot is „négyszögletes”, azaz álló nagybetűkkel írták (*Sat.* 29, 2: *quadrata littera scriptum*).

Trimalchio azt akarja, hogy síremlékén *ante omnia* a funerális epigráfiában szokásos *H(oc) M(onumentum) H(aeredem) N(on) S(equitur)* legyen felvésve, ami azért is rendkívül szokatlan, mivel ezt a szöveget általában a feliratok záróformulájában szokás használni.⁹⁴ De mit is jelent ez a *HMHNS* formula, és vajon mire utalhatott ezzel Petronius?⁹⁵ A hagyományos magyarázat szerint a regény kontextusában ezt kell értenünk rajta: „Ez a sír nem képezi részét azon birtokoknak, amelyeket örököseimre hagyok, a halálom után továbbra is az én birtokomban marad, ugyanúgy, ahogyan a lakóhelyem is az én birtokomban volt, amíg éltem.”⁹⁶ A formula Horatiusz satíráiban is feltűnik: „Rég ide hordta a szolga a társának tetemét egy / ócska faládjában, ha kidobták szűk odujából; / köztetemőnek használták a szegények e telket / s Pantolabus, a bohóc, meg Nomentanus, a korhely, mert a cövek kijelölte ezer láb hosszan elől és / háromszáznyra kétoldalt: »Örököst ne kövessen / síroszlop!«” (*Serm.* I, 8, 10–13. Horváth István Károly fordítása). Ebben a szövegösszefüggésben azért humoros a *HMHNS* formula feltüntetése, mivel ez a szegények használatára kialakított közös sír (*commune sepulchrum*) volt. Csakhogy Trimalchio esetében Charles Christopher Mierow szerint nem érvényes a hagyományos magyarázat, mivel a *res sacrae* körébe tartozó síremlékek a római jog szerint eleve nem képezhették öröklés tárgyát (*nullius in bonis*). A jogi szövegek tanúsága szerint ez a formula arra vonatkozott, hogy a sír készítőjének halála után nem lehetett mást beletemetni a sírba. Fentebb ezért fordítottam így: „Ez a síremlék nem lehet örökösé.”

A bevezetésben szó esett arról, hogy a Trimalchio *cognomen* minden bizonnyal szír eredetű. A *cena* házigazdája egyébiránt rendkívül büszke nevére: azt nemcsak síremlékén szerepelteti, hogy „ha akarja valaki, ha nem, elolvassa” (71, 12), hanem kétszer van felírva az ebédlőterem ajtófélfáira (30, 2; 30, 4), és tájaira is rá van vésve (31, 10). A *Gaius Pompeius Trimalchio Maecenatianus* név azt feltételezi, hogy egykori gazdáját Gaius Pompeiusnak hívták.⁹⁷ (A helyes névalak természetesen a *Gaius Pompeius Gaii libertus Trimalchio* lett volna, de Trimalchio nem tartotta fontosnak, hogy felszabadí-

⁹⁴ Szövegvariánsok: *H(ic) L(ocus), H(ic) L(ocus) S(epulturae), H(ic) L(ocus) et M(onumentum); A(d) H(aeredem) N(on) P(ertinet)*. Rómában a szokásos formula így hangzott: *H(uic) M(onumento) D(olus) M(alus) A(besto)*, ami egyértelműen a síremlék védelmét szolgálta a rongálók ellen. *M. Carroll: Spirits of the Dead: Roman Funerary Commemoration in Western Europe.* Oxford 2006. 79–80.

⁹⁵ Cf. *Mommsen: i. m.* (61. jegyz.) 116: „*Da ist zunächst die bekannte Formel hoc monumentum heredem non sequatur, wofür eigentlich sequetur oder allenfalls sequitur erfordert wird; aber so genau nimmt es Trimalchio mit der technischen Formel nicht. Natürlich versteht er sie noch viel weniger; er sieht darin nicht die Anordnung, dass die Grabstätte mit Ausschluss der Familie nicht angehörigen Erben der Descendenz verbleiben soll, was ja auch ganz richtig ist, aber doch nicht gerade ante omnia eingeschärft zu werden braucht.*”

⁹⁶ *C. C. Mierow: Hoc Monumentum Heredem Non Sequitur. An interpretation.* TAPA 65 (1934) 163–177, különösen 164. A formula előfordulásait összegyűjtötte és elemezte: *A. G. Valdecasas: La fórmula HMHNS en las fuentes epigráficas romanas. Anuario de historia del derecho español* 5 (1928) 5–82.

⁹⁷ *C. Kunst: Identität und Unsterblichkeit: Zur Bedeutung des römischen Personennamens.* Klio 81 (1999) 156–179; *H. Solin: Petron und die römische Namengebung.* In: *Petroniana. Gedenkschrift für Hubert Petersmann.* Hrsgg. *J. Herman – H. Rosen.* Heidelberg 2003. 193–199.

totti státuszáról is megemlékezzen.⁹⁸) A rabszolgák az egész házban hangosan kiáltozzák *praenomen*jét: *Gaio feliciter* (50, 1), *ave Gai... vale Gai* (74, 8). Az előnéven szólítás az ókori Rómában a bizalmas kapcsolat jele, és Horatius is kiemeli, hogy a *libertinusok* mennyire odavannak attól, ha ezen szólítják őket: *gaudent praenomine molles auricolae* (Hor. Sat. II, 5, 32).⁹⁹ Bár a Pompeius *gentilicium* rendkívül gyakori a *libertinusok* körében az I–II. században¹⁰⁰ – magában a *Cena Trimalchionis*ban is szerepel egy C. Pompeius Diogenes (38, 10) –, nem zárhatjuk ki, hogy – akárcsak a Maecenatianus *adnomen* esetében¹⁰¹ – itt is irodalmi játékról van szó. Szinte bizonyosra vehető, hogy itt nem csupán Trimalchio adakozó kedvére utal Petronius, hanem a történeti Maecenas elé is görbe tükröt tart, mivel több elemző szerint főszereplőjének karaktere (például irodalmi ízlése) több hasonlóságot mutat Augustus tanácsadójának karakterével.¹⁰²

A római sírfeliratok kötelező eleme a *magistratusok* felsorolása. Trimalchio fiktív sírfeliratán két nehezen értelmezhető kifejezésbe is belebotlunk: az egyik a *seviratus*, a másik a *decuria*.¹⁰³ Kezdjük az előbbivel. Az *Augustalisokkal* kapcsolatban Anton von Premerstein még a XIX. században dolgozott ki egy elméletet, amely hosszú életűnek bizonyult. Szerinte a *seviri Augustales*, az *Augustales* és a *seviri* három különböző testületet alkottak. A három közül csak az első kettő vett részt a császárkultuszban: a *seviri Augustales* hatfős testület volt, amelyet évente újráválasztottak, míg az *Augustales* egy olyan *collegium*, amely állandó tagsággal rendelkezett. A két kultusztestület középpont-

⁹⁸ P. Veyne: Trimalchio Maecenatianus. In: Hommages à Albert Grenier 3. Ed. M. Renard. Bruxelles 1962. 1619–1962, különösen 1624 érdekes, de nem eléggé megalapozott véleménye szerint Trimalchio első tulajdonosa Maecenas volt, akitől C. Petronius vásárolta meg. A *-ianus* képzővel létrehozott *pseudocognomenek* pedig ebben az időben egyértelműen árulkodtak viselőjük *servilis* eredetéről. M. Tarpin: Trimalchio Maecenatianus. La lettre de Pallas 3 (1995) 15 tette közzé a *Maecenatianus* néven feliratokról ismert személyeket, akik valamennyien *Augusti libertusok* voltak. A szerző szerint ennek a cognomennek a használata mentesítette Trimalchiót a *libertinus* voltára történő explicit utalás alól. Ugyanakkor Tarpinnak nincs igaza abban, hogy Trimalchio *Augusti libertus* volt.

⁹⁹ Cf. J. N. Adams: Conventions of Naming in Cicero. CQ 28 (1978) 145–166, különösen 150.

¹⁰⁰ [C]n(aeus) Pompeius Cn(aei) l(?)i(bertus) (AE 1983, 83, Roma, Kr. e. 31–Kr. u. 30); Cn(aeus) Pompeius / Epirus (AE 1984, 193, Napoli, Kr. u. 31–70); Cn(aeus) Pompeius Epiri l(i)bertus) / Blastus (AE 1984, 228, Pompeii, Kr. u. 40–41); [L]ucius Pompeius Aug(ustae) lib(ertus) Fortunatus (AE 1978, 42, Roma, Kr. u. 131–170); Pompeia / Tryphosa fecit / Sex(to) Pompeio Apol/onio patrono suo (AE 1986, 736, ismeretlen); M(arcus) Pompeius / Felix et Pompe/ia Athenais pa/trono (AE 1971, 130, Roma, Kr. u. 71–130); Q(uintus) Pompeius / Q(uinti) l(i)bertus) Pericles (AE 1971, 53, Roma) etc.

¹⁰¹ P. Grimal: Sur quelques noms propres de la Cena Trimalchionis. Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes 16 (1942) 161; G. Schmeling: The Literary Use of Names in Petronius Satyricon. Rivista di Studi Classici 17 (1969) 5–10.

¹⁰² Veyne: i. m. (98. jegyz.) 1617–1624; B. Baldwin: Trimalchio and Maecenas. Latomus 43 (1984) 402–403; J. F. Makowski: Iococus Maecenas: Patron as Writer. Syllecta Classica 3 (1992) 25–35; H. Petersmann: Maecenas, Nasidienus, und Trimalchio. In: Candide Iudex: Beiträge zur augusteischen Dichtung. Festschrift für Walter Wimmel zum 75. Geburtstag. Hrsg. A. E. Radke. Stuttgart 1998. 269–277; S. N. Byrne: Maecenas and Petronius' Trimalchio Maecenatianus. Ancient Narrative 6 (2007) 31–50.

¹⁰³ Sat. 71,12: *huic seviratus absentis decretus est cum posset in omnibus decuriis Romae esse tamen noluit*. Ezekben a kérdésekben természetesen nagyon is van értelme a fennmaradt epigráfiai anyag összehasonlító vizsgálatának.

jában is más-más állt: a *seviri Augustales* Augustus személyének, az *Augustales* pedig a *gens Iulianá* vallási tiszteletét szervezte. Lily Ross Taylor ezt azzal módosította, hogy az *Augustales* és a *seviri Augustales* csak Traianus idejében szerveződtek testületekké (*corpora, collegia, ordines*). Robert Duthoy a 70-es években az addig előkerült epigráfiai anyag részletes vizsgálata után jutott arra a következtetésre, hogy a *seviri* és a *seviri Augustales* megjelölés valószínűleg ugyanarra a testületre vonatkozik, amelynek tagságát évente választották, és a *summa honoraria* befizetése után lehetett valaki tagja, bár előfordulhatott, hogy valakit tiszteletbeli taggá (*ob honorem*) választottak, és éppen Petronius szövege utal rá, hogy a Hermeros nevű gazdag felszabadított ingyen lett a testület tagja (57, 6: *seviri gratis factus sum*). Andriik Abramenko a 90-es években azzal hozott újat a kutatásban, hogy a három eddig külön kezelt intézményt ugyanannak a testületnek látta, amely az itáliai városokban az *ordo decurionum* mögött egyfajta *quasi-ordó*t képviselt, amely ugyan sohasem vált olyan rendes *ordó*vá, mint a lovagrend a senatori rend mögött. Az *Augustalisok* közé olyan *libertini* vagy *ingenui* kerültek be, akik nem fértek be a városok szűkre szabott *decuriotestületeibe*.¹⁰⁴ Ittai Gradel a XXI. század elején ugyanakkor már azt is kétségbe vonta, hogy az *Augustalisok* egyáltalán részt vettek-e a császárkultuszban.¹⁰⁵ Szerinte ez egy magántestület volt, és pusztán véletlen, hogy az *Augustalisok* többsége a császároknak ad tiszteletet feliratain, hiszen Augustus korától kezdve természetes, hogy a nyilvános feliratok többsége a császárnak szóló tiszteletadással kezdődik. (Amit ugyan Trimalchio sírfeliratán hiába is keresnénk.) Legutóbb Henrik Mouritsen adott hangot annak a véleményének, hogy az *Augustales* nem képezett külön *ordó*t, és elsősorban nem is a császárkultuszban játszott szerepet, hanem fő tevékenysége az euergetizmus volt.¹⁰⁶ (Amit valóban megtalálunk Trimalchio síremlékén és sírfeliratán is.)

Ami a „helyet foglalhatott volna Róma bármelyik decuriájában, de nem akarta” (71, 12) szöveget illeti, ebben még tanácstalanabb a kutatás.¹⁰⁷ A kortárs olvasóban nyilván az keltett elsősorban vicces hatást, hogy Trimalchio, a „vidéki” parvenü pénze révén akár valamelyik római „*service club*” – ez Gilbert Bagnani kifejezése¹⁰⁸ – tagjává is válhatott volna. Az angol klubrendszerrel való összehasonlítás szellemes ugyan, de nem mond semmit a római valóságról. Tacitustól tudjuk, hogy Claudius idejében már annyira kiterjedt volt „a libertinusok gyülekezete” (*late fusum id corpus*), hogy a senatusban ellenintézkedéseket követeltek. A védelmükre kelők azonban így érveltek: „ez adja

¹⁰⁴ A felszabadítottak részvételéről a *decuriotestületekben*, illetve ezek síremlékeiről Ostiában és Pompeiiben lásd H. Mouritsen: *Freedmen and Decurions: Epitaphs and Social History in Imperial Italy*. JRS 95 (2005) 38–63.

¹⁰⁵ I. Gradel: *Emperor Worship and Roman Religion*. Oxford 2002. 229–230.

¹⁰⁶ H. Mouritsen: *The Freedmen in the Roman World*. Cambridge 2011. 250.

¹⁰⁷ Az alábbi gyűjtésben Szabó Ernő, a PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola hallgatója nyújtott hasznos segítséget, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki. B. Severy-Hoven: *The Satyrice of Petronius*. An Intermediate Reader with Commentary and Guided Review. Norman 2014. 151. A szerző állítása szerint Trimalchio sírfeliratának ezen sorához nem létezik epigráfiai párhuzam.

¹⁰⁸ G. Bagnani: *Trimalchio*. Phoenix 8 (1954) 77–91, különösen 89.

a legtöbb tribust, decuriát, a polgári és papi tisztségek segédszemélyzetét, a városban toborzott cohorsokat is, és a legtöbb lovag, igen sok senator sem máshonnan vezeti le származását.”¹⁰⁹ Theodor Mommsen szerint ilyen „segédhivatalnok” (*apparitor*) lehetett volna Trimalchio is Rómában, ha akarta volna.¹¹⁰ Ezt a véleményt a legtöbb modern kommentátor is átvette.¹¹¹ Pedig azt a lehetőséget is meg kellene fontolni, hogy Petronius esetleg *collegiumi* decuriára utalhatott. A *fabri tignuarii* ostiai collegiumának Kr. u. 198-ból datálható *albuma* 331 tagot sorol fel, akiket 16 decuriába osztottak (CIL XIV 4569). A legnagyobb római collegium is a *fabrum tignariorum* volt, amely 60 decuriából állt, egyenként 22 taggal. A decuriákat számozták, és közöttük egyértelműen komoly presztízskülönbségek voltak. Az egyes decuriáknak is voltak *patronusai*, *magistere* és *decurialisai*. Az egyes *collegiumok* élethosszát az 5 évente megtartott *lustrumok*ban mérték, a tisztújításra is ekkor került sor. A kutatás megegyezik abban, hogy ezek az egyesületek olyan „kis világokat” képeztek a római világban, amelyek miniatűr utánezatai voltak a *nobilitas* nagy múltú, exkluzív és valóban tekintélyes szervezeteinek. Mindez Rómában persze még nevétségesebben hathatott, mint a *libertinusoktól* hemzseggő kikötővárosokban: Ostiában vagy Puteoliban.¹¹²

Trimalchio személyes tulajdonságai közül a *pious* „kegyes, jámbor”, a *fortis* „erős” és a *fidelis* „hűséges, megbízható” került fel a feliratra (71, 12). Ezeket rendszerint az arisztokraták jellemző tulajdonságaiként szokták számontartani (Vergilius is így használja őket); Marc Mayer y Olivé pedig a legiók mellékneveivel hozta összefüggésbe.¹¹³

¹⁰⁹ Tac. Ann. XIII. 27, 2: *hinc plerumque tribus decurias, ministeria magistratibus et sacerdotibus, cohortes etiam in urbe conscriptas; et plurimis equitum, plerisque senatoribus non aliunde originem trahi.* Borzsák István fordítása.

¹¹⁰ Mommsen: i. m. (61. jegyz.) 119: *„Von diesen römischen Decurien sagt also Trimalchio, der wohlhabende Mann, dass er in alle hatte gelangen können, wenn er Lust dazu gehabt hatte. Freilich hatte er dann wol seinen Wohnsitz in Rom nehmen müssen; denn die Inschriften dieser Apparitoren sind ganz überwiegend stadtrömisch und bestätigen, was an sich schon wahrscheinlich ist, dass der Inhaber eines solchen Postens, wenn auch kaum Amtsgeschäfte, doch ein Amtsdomicil in Rom hatte. Darum eben lässt der Dichter seinen Helden nicht zu dem Besitze solcher Stellungen gelangen, sondern nur ihn erklären, dass es allein von ihm abgehungen haben wurde, in der Hauptstadt eine amtliche Stellung zu bekleiden und in die öffentlichen Decurien zu gelangen.”* Az *apparitores* teljes körű feldolgozását lásd N. Purcell: *The Apparitore: A Study in Social Mobility.* PBR 51 (1983) 125–173.

¹¹¹ Lásd például N. Tran: *Les membres des associations romaines. Le rang social des collegiati en Italie et en Gaules sous le Haut-Empire.* Rome 2006. 228: *„L'affranchi de roman, désireux de voir sa dignité de seoir gravée sur sa pierre tombale, aurait repoussé l'honneur d'appartenir une décurie d'appariteurs. Ce geste altier révélerait en creux à quel point l'association de l'augustalité et de la charge d'appariteur pouvait être naturelle.”*

¹¹² J. Liu: *Professional Associations.* In: *The Cambridge Companion to Ancient Rome.* Ed. P. Erdkamp. Cambridge 2013. 352–368, különösen 362. T. Frank: *The People of Ostia.* CJ 9 (1934) 481–493, különösen 488 szerint Ostiában különösen sokan szerettek a sírfelirataikon *collegium*tagságukkal büszkélkedni.

¹¹³ D. O. Ross: *Virgil's Aeneid. A Readers Guide.* Malden – Oxford 2007. 46; M. Mayer y Olivé: *Los tituli presentes en la casa de Trimalción: ¿un ejemplo de uso epigráfico doméstico?* SEBarc 10 (2012) 61–80, különösen 79.

Ami Trimalchio magánvagyonát illeti: a hátrahagyott 30 millió (71, 12: *sestertium reliquit trecenties*) önmagában ugyan soknak tűnhet, de összehasonlítva más esetekkel már egyáltalán nem olyan kirívó. Richard Duncan-Jones korai császárkori magánvagyonokról készített statisztikáiban, amelyek élén Cn. Cornelius Lentulus és Claudius szabadosa, Narcissus áll 400 milliós vagyonnal (Sen. *ben.* II, 27; cf. Suet. *Tib.* 49, 1; Dio LX, 34, 4), mindössze a huszadik helyet foglalja el Trimalchio.¹¹⁴ A legtöbb kommentátor egyetért abban, hogy a 30 millió „közmondásos” pénzösszeg, bár Reinhard Wolters szerint Claudius ismert orvosa, C. Stertinius Xenophon lehetett Trimalchio alakjának közvetlen mintája, aki szintén 30 milliót hagyott hátra, bár vagyonát jelentősen megcsappantották a nápolyiak javára végrehajtott középítkezései (Plin. *NH* XXIX, 7).¹¹⁵ Azonban a lényeg megint csak nem a konkrét pénzösszeg nagysága: Trimalchio világában az emberek értékét pénzzel mérik: *sestertarius homo* (45, 8); *homo dipundiarius* (74, 15), és a jól ismert mondás: *assem habeas, assem valeas* (77, 6).

A római sírfeliratok egyik kedvelt témája az elhunyt bölcsességének és műveltségének dicsérete. Vicces, hogy Trimalchio épp ennek az ellenkezőjét hangoztatja: „filozófust sosem hallgatott” (71, 12: *nec unquam philosophum audivit*) – természetesen ez az értékhiány szembe van állítva az elhunyt gazdagságával. A textusnak ismert feliratos párhuzamai nincsenek: Mommsen azt a humoros megjegyzést fűzte hozzá, hogy bár sok római felirat készítőjére igaz lehetett volna ez a megállapítás, ő egyet sem ismer, aki ezt be merte volna vallani.¹¹⁶ John Bodel szerint éppen ezek a valós feliratokról nem ismert, szokatlan elemek adnak komikus csavart a szövegnek, és emelik azt a normák fölé.¹¹⁷ Egyébként a műveletlenség Trimalchio világában „menő dolog”: a házigazda egyik volt rabszolgatársa, Hermeros így förmed rá a regény főszereplőjének barátjára: „Nem tanultam geometriát, kritikát és értelmetlen tudálékos hülyeségeket, de ismerem a betűket a kőtáblán, s megmondom, mennyi a rézpénz századrésze, a súlyoké és az ezüsté. Szóval, ha akarod, fogadok veled: állj a porondra, s kiteszem a pénzt! S majd megtudod, hogy édesapád hiába költekezett, akármilyen jól tudod is a rhetoricát” (HIK).¹¹⁸

¹¹⁴ R. Duncan-Jones: *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies.* Cambridge 1982². 343. (Ő is kétségbe vonja, hogy ez a szám konkrét gazdaságtörténeti adatként használható volna.)

¹¹⁵ G. Bagnani: „And Passing Rich...” In: *Studies in Honour of G. Norwood.* Ed. M. E. White. Toronto 1952. 218–223, különösen 223; H. Kloft: *Trimalchio als Ökonom. Bemerkungen zur Rolle der Wirtschaft in Petrons Satyricon.* In: *E fontibus haurire. Beiträge zur römischen Geschichte und ihren Hilfswissenschaften.* Heinrich Chantraine zum 65. Geburtstag. Hrsgg. R. Günther – S. Rebenich. Paderborn 1994. 117–131, különösen 122; R. Wolters: *C. Stertinius Xenophon von Kos und die Grabinschrift des Trimalchio.* *Hermes* 127 (1999) 47–60.

¹¹⁶ Mommsen: i. m. (61. jegyz.) 120–121.

¹¹⁷ J. Bodel: *Cena Trimalchionis.* In: *Latin Fiction: The Latin Novel in Context.* Ed. J. B. Hoffmann. London – New York 1999. 38–51, különösen 43.

¹¹⁸ *Sat.* 58,7: *non didici geometrias, critica et talogias naenias, sed lapidarias litteras scio, partes centum dico ad aes, ad pondus, ad nummum. Ad summam, si quid vis, ego et tu sponsiunculam: exi, defero lamnam. Iam scies patrem tuum mercedes perdidisse, quamvis et rhetoricam scis.* Elemzését lásd E. Best: *Attitudes toward Literacy Reflected in Petronius.* *CJ* 61 (1965) 72–76; A. D. Booth: *The Schooling of Slaves in First-Century Rome.* *TAPA* 109 (1979) 11–19.

Trimalchio egyáltalán nem terjengős feliratát rövid elkészítő formulával zárja: *vale – et tu*. Már Mommsen is felhívta a figyelmet arra, hogy a feliratokon valóságosan létező kifejezéssel van dolgunk (pl. *viator vale / et tu*, CIL V 4887,14–15; *val[e] / et tu*, CIL V 7838,8) –, ám itt megint nem a párhuzamok a lényegesek. Ez csupán egy nyelvi játék, amely arról szól, hogy Trimalchio beleképze magát a feliratát majdan olvasó ember gondolatvilágába, aki – miután elolvasta a feliratot és a köszönést – vissza fog köszönni neki, mivelhogy őt mindenki *pius, fortis és fidelis* embernek fogja tartani, és jóakarattal lesz iránta. Az eszébe sem jut, hogy az arra járók esetleg hasukat fogják a nevetéstől, miután meglátnák a síremléket, és végigbetűzik a sírfeliratot.¹¹⁹ A magam részéről csak egyet érteni tudok Valerie M. Hope gondolatával, aki szerint bárhogyan is reagál valaki Trimalchio ízlésére, van abban valami humánus és érthető, ahogyan Petronius hőse hangosan elmélkedik, gyakran kételkedve és szinte egy gyermek kíváncsiságával, hogy vajon hogyan fognak majd rá halála után emlékezni. Még a sírfelirattal kapcsolatban is visszakérdezi építészt: szerinte jó lesz-e ilyen formában?¹²⁰

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a *monumentum* és az *epitaphium* Petronius hőseit szinte minden létező formában megmutatja: mint paterfamiliást, rab-szolgotartót, férjet, házigazdát, üzletembert, városi polgárt, tisztségviselőt, jötevőt. Petronius a síremlékek és sírfeliratok unalomig jól ismert kliséiből egy, a realitás és a fantáziavilág határán mozgó érdekes világot teremtett, amely a kommunikáció legkülönbözőbb formáit használta fel. A domborművek és szobrok vizuális információt közöltek, a felirat szövege a szemre és a fülre egyaránt hatást gyakorolt (amennyiben hangosan olvasták), a bor és a gyümölcsök az ízlelést célozták, míg a kert fái és virágai a szaglásra hatottak. Trimalchio síremléke a legkülönfélébb érzelmeket mozgatta meg: a szeretett férj, gazda és bőkezű vendéglátó elvesztése felett érzett gyász mellett ott volt a gazdagsága miatt érzett irigységgel vegyes csodálat, az élet élvezete minden lehető formában, sőt még a gladiátorjátékok iránti szenvedély is. Petronius erőteljes leírást alkotott, amelynek ha nem is vagyunk képesek valamennyi elemét pontosan a helyére illeszteni, lelki szemeink előtt mindannyian el tudjuk képzelni összhatását, amely a valóságban gyökerezik, de sohasem szűnik meg az lenni, aminek szánták: irodalom.¹²¹

SUMMARY

Trimalchio's sepulchral complex (the tomb-garden, the monument and the epitaph) has long been an object of study. This chapter of Petronius' novel (71, 5–12) has provoked an incredible number of scholarly books and papers either on the part of classicists or historians of ancient literature, art, society and economy. After a short recapitulation of Trimalchio's origin, career, and financial position in his contemporary society, our paper concentrates on his tomb-complex as compared to available artistic and epigraphic data. My aim is, however, not only the accumulation of comparative material, which is indeed a very useful tool for the study of linguistic, artistic, social, administrative, economic etc. phenomena, but also to look at this text as it

¹¹⁹ C. M. Lucarini: Un'aporia in Petronio (Sat. 71.12). *Maia* 58 (2006) 312–314.

¹²⁰ Hope: i. m. (61. jegyz.) 150.

¹²¹ Hope: i. m. (61. jegyz.) 149.

is: literary fiction. The satire, to which genre this novel belongs, always uses three basic techniques in making faults and mistakes seem ridiculous: typifying, mixing, and exaggeration/diminution. Trimalchio is a typical representative of the well-off *libertus* by Campanian standards, but he absorbs some attributes of other Roman celebrities as well (e.g. Maecenas, Claudius, Nero etc.). Compared to other tombs known by archeologists, it is a fact that he did not possess the biggest tomb-complex in the Roman world, but probably he did have one of the tackiest and most tasteless; he did not compose the most bumptious epitaph in Latin, but this relatively short text is just foolish enough to make its contemporary readers laugh.

Keywords: Petronius, Satyricon, Cena Trimalchionis, Roman novel, satire, freedmen, Roman epigraphy, Roman sepulchral art

GRÜLL TIBOR
tanszékvezető egyetemi tanár
PTE BTK TTI Ókortörténeti Tanszék
7624 Pécs, Rókus utca 2.
grull.tibor@pte.hu